

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кафедра економічної та соціальної географії

На правах рукопису

СКОРОХОД ОРЕСТ АНАТОЛІЙОВИЧ

**РОЛЬ НАВЧАЛЬНИХ ЕКСКУРСІЙ У ШКІЛЬНІЙ
ГЕОГРАФІЧНІЙ ОСВІТІ**

Спеціальність: 014.07 Середня освіта (Географія)

Освітньо-професійна програма Середня освіта (Географія. Економіка)

Робота на здобуття ступеня вищої освіти «Магістр»

Науковий керівник:

ПОРУЧИНСЬКИЙ

ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ

кандидат географічних наук, доцент

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол №

засідання кафедри економічної та соціальної географії

від _____ 2025 р.

Завідувач кафедри

доц. Т. Г. Погребський _____

ЛУЦЬК – 2025

АНОТАЦІЯ

Скорход О. Роль навчальних екскурсій у шкільній географічній освіті. – На правах рукопису.

Випускна кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «магістр» за спеціальністю 014.07. Середня освіта (Географія), освітньо-професійною програмою Середня освіта (Географія. Економіка). – Волинський національний університет імені Лесі Українки, географічний факультет, кафедра економічної та соціальної географії.

Магістерська робота присвячена вивченню актуальної теми і стосується особливостей проведення навчальних екскурсій на уроках географії в закладах загальної середньої освіти.

Робота складається з вступу, трьох розділів, кожен з яких містить по два підрозділи, висновків та списку використаних джерел, який включає 50 найменувань. Загальний обсяг роботи 56 сторінок.

Метою магістерської роботи виходячи з актуальності проблеми є теоретичні та методичні основи екскурсійної роботи з учнями закладів загальної середньої освіти в процесі вивчення географії.

В ході досягнення поставленої мети виконано такі завдання: розкрито поняття екскурсії та її основні функції; проаналізовано роль навчальних екскурсій в шкільному курсі географії; охарактеризовано зміст та методику проведення шкільних географічних екскурсій; визначено методичні та практичні можливості використання віртуальних екскурсій на уроках географії.

Ключові слова: освітній процес, урок, екскурсія, навчальна екскурсія, віртуальна екскурсія.

SUMMARY

Skorhod O. The role of educational excursions in school geography education. – Manuscript.

Final qualifying work for obtaining the degree of higher education "Master" in the specialty 014.07. Secondary Education (Geography), educational and professional program Secondary Education (Geography. Economics). - Lesia Ukrainka Volyn National University, Faculty of Geography, Department of Economic and Social Geography.

The master's thesis is devoted to the study of a topical issue and concerns the peculiarities of conducting educational excursions in geography lessons in general secondary education institutions.

The work consists of an introduction, three chapters, each containing two sections, conclusions, and a list of references, which includes 50 titles. The total volume of the work is 56 pages.

The aim of the master's thesis, based on the relevance of the problem, is to establish the theoretical and methodological foundations of excursion work with students of general secondary education institutions in the process of studying geography.

In order to achieve the set goal, the following tasks were completed: the concept of an excursion and its main functions were revealed; the role of educational excursions in the school geography course was analyzed; the content and methodology of conducting school geography excursions were characterized; methodological and practical possibilities for using virtual excursions in geography lessons were determined.

Key words: educational process, lesson, excursion, educational excursion, virtual excursion.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВИКОРИСТАННЯ ЕКСКУРСІЙ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ.....	5
1.1. Поняття про екскурсію та її функції.....	5
1.2. Роль навчальних екскурсій в освітньому процесі.....	9
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКСКУРСІЙ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....	23
2.1. Зміст та методика проведення шкільних географічних екскурсій	23
2.2. Охоплення шкільного курсу географії навчальними екскурсіями	27
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ВІРТУАЛЬНИХ ЕКСКУРСІЙ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ.....	34
3.1. Класифікація віртуальних екскурсій, їх функції, принципи застосування.....	34
3.2. Методичні особливості реалізації віртуальних екскурсій	43
ВИСНОВКИ.....	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	51

ВСТУП

Актуальність теми. Одним із напрямків розвитку сучасної української освіти є формування пізнавальних інтересів, здібностей, нахилів і навичок учнів у процесі вивчення навчальних предметів, важливе місце серед яких посідає географія. Результатом вивчення шкільного курсу географії є набуття знань про навколишній світ. Особливості географії як предмета дозволяє здійснювати навчання безпосередньо у природних умовах, тобто за рахунок організації вчителем навчальних екскурсій.

Екскурсії є важливою формою освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти України. Вони спрямовані на задоволення пізнавальних потреб учнів, їх фізичного та інтелектуального розвитку, зміцнення здоров'я. Навчальні екскурсії виховують в учнів почуття патріотизму, формують екологічне мислення, розширюють їх кругозір. Під час екскурсійної роботи в школярів розвиваються такі ключові компетентності, як допитливість, прагнення шукати і пропонувати нові ідеї, формулювати припущення та робити висновки, пізнавати себе та навколишній світ.

Складна ситуація, яка була спричинена спочатку пандемією коронавірусу, а тепер і повномасштабними військовими діями на території України, призвела до актуалізації використання в освітньому процесі дистанційних форм навчання. Одним із яких є навчальні віртуальні екскурсії, які сьогодні відіграють важливу роль у розвитку пізнавального інтересу учнів при вивченні шкільного курсу географії.

Об'єкт дослідження – екскурсія як важлива форма організації навчання географії.

Предмет дослідження – особливості організації та проведення екскурсій при вивченні шкільного курсу географії в закладах загальної середньої освіти.

Мета дослідження – розкрити теоретичні та методичні основи екскурсійної роботи з учнями закладів загальної середньої освіти в процесі вивчення географії.

Відповідно то поставленої мети, були сформульовані такі завдання:

- розкрити поняття екскурсії та її основні функції;
- проаналізувати роль навчальних екскурсій в шкільному курсі географії;
- охарактеризувати зміст та методику проведення шкільних географічних екскурсій;
- визначити методичні та практичні можливості використання віртуальних екскурсій на уроках географії.

Апробація результатів дослідження. Деякі положення магістерської роботи висвітлено на X Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів» (м. Луцьк, 15–16 травня 2025 р.):

1. Поручинська І., Стельмашук Н., Скороход О. Використання віртуальних дошок в освітньому процесі. *Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів* : матеріали X Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції / за ред. Ю. М. Барського та В. Й. Лажніка, м. Луцьк, 15–16 травня 2025 р. Луцьк : ФОП Мажула Ю. М., 2025. С. 203-204.

2. Поручинська І. В., Стельмашук Н., Скороход О. Зміст та методика проведення шкільних географічних екскурсій. *Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів* : матеріали XI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції / за ред. Ю. М. Барського та В. Й. Лажніка, м. Луцьк, 6–7 листопада 2025 р. Луцьк : ФОП Мажула Ю. М., 2025. С. 207-209.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВИКОРИСТАННЯ ЕКСКУРСІЙ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ

1.1. Поняття про екскурсію та її функції

Екскурсія – це організований і спрямований процес ознайомлення з навколишнім середовищем. Вона проводиться із залученням заздалегідь відібраних об'єктів, що перебувають у природних умовах, і проходить під керівництвом досвідченого екскурсовода, який орієнтується на визначену тематику.

Кожна екскурсія являє собою процес діяльності, який зумовлений конкретними *закономірностями*: тематичністю, цілеспрямованістю, наочністю, емоційністю, активністю. В процесі проведення екскурсії важлива роль належить екскурсоводу, завданням якого допомога екскурсантам (рис. 1.1).

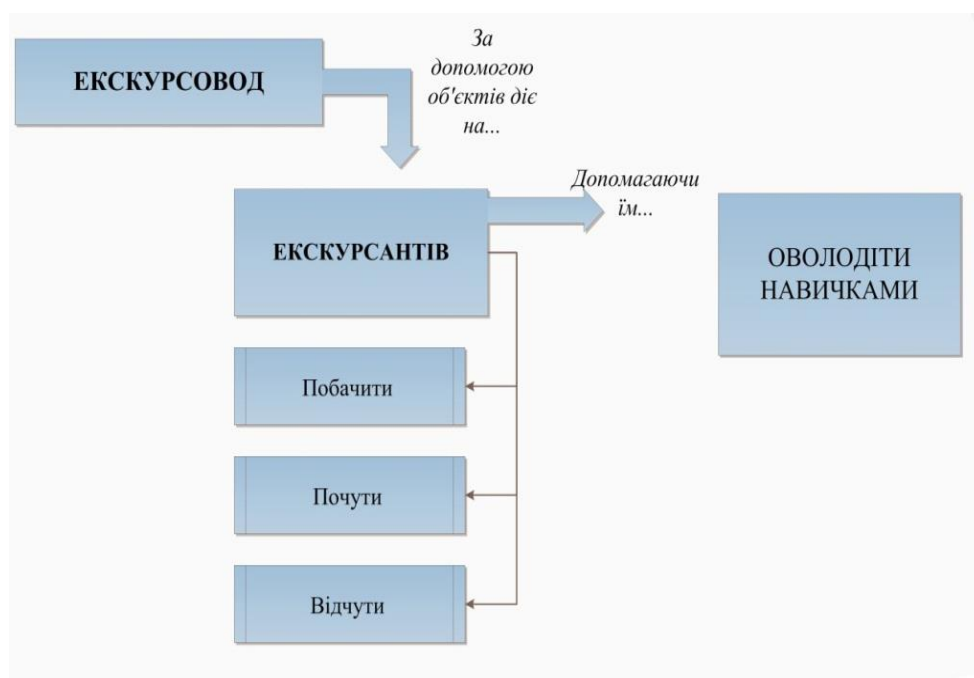

Рис. 1.1. Роль екскурсовода в екскурсійному процесі

Екскурсія вирізняється такими ознаками (рис. 1.2) [1]:

- тривалість заходу становить від однієї години до однієї доби;
- участь екскурсантів;

- наявність кваліфікованого екскурсовода, що забезпечує професійне супроводження;
- використання наочних матеріалів і об'єктів для візуального сприйняття безпосередньо на місці їх розташування;
- пересування учасників за наперед визначеним маршрутом;
- структурування екскурсії відповідно до заданої тематики та цілеспрямованого показу об'єктів;
- залучення учасників до активної діяльності.

Рис. 1.2. Основні ознаки екскурсії

Виділяють такі функції екскурсії [16]:

- пізнання;
- виховання;
- організація культурного дозвілля;
- розширення світогляду.

У процесі розробки та проведення екскурсій можна виділити три основні етапи, на кожному з яких варто звернути увагу на об'єкти чи процеси, що впливають на якість екскурсійної послуги [19; 22].

Перший етап, творчий за своєю природою, охоплює період від виникнення ідеї нової екскурсії до фінального затвердження її тексту. У цьому процесі відбувається вибір маршруту, вивчення об'єктів, які будуть представлені, збір та аналіз інформації про них. Також створюється індивідуальний текст екскурсії, формується екскурсійний пакет, узгоджується маршрут, готується контрольний текст та «портфель екскурсовода».

Другий етап передбачає організаційну підготовку, яка охоплює укладення договорів з партнерами, планування заходів для просування і продажу екскурсії, а також розрахунок її вартості. Завершення цього етапу дає змогу визначити остаточну ціну екскурсії та сформувати групу учасників. У процесі враховується якість екскурсійної послуги, на яку впливають такі фактори, як вибір маршруту, транспортних засобів і ефективність заходів з просування.

Третій етап, контактний-інформаційний, передбачає знайомство екскурсовода з групою, проведення інструктажу щодо правил безпеки на маршруті та передавання інформації. На цьому етапі використовується аудіовізуальний формат: екскурсовод озвучує текст та демонструє екскурсійні об'єкти.

Кожна екскурсія супроводжується показом об'єктів та розповіддю. Правильне поєднання прийомів показу і розповіді (рис. 1.3) дозволяє досягти високої ефективності екскурсії. Показ як основний елемент екскурсії розуміє під собою споглядання об'єкта під керівництвом спеціаліста. Під час простого огляду основна увага приділяється загальному зовнішньому виду об'єкта, при детальному огляді – переважно на деталях.

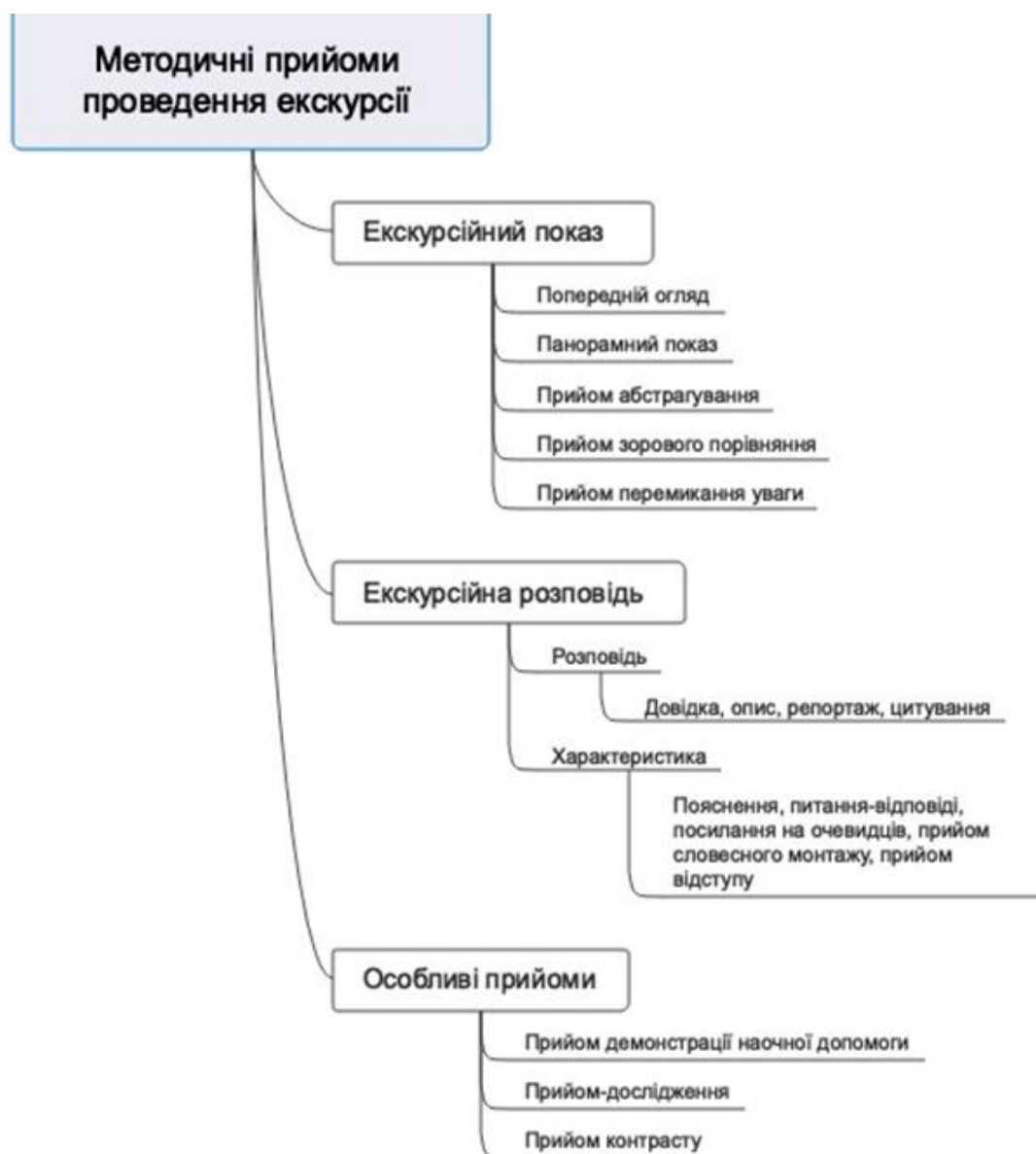

Рис. 1.3. Основні методичні прийоми проведення екскурсії

Серед основних прийомів екскурсійного показу виділяють [1]:

- попередній огляд (приведення у відповідність індивідуального уявлення екскурсанта про об'єкт або експонат з тим, що в даний момент він бачить перед собою);
- зоровий аналіз (уявний поділ об'єкта на складові частини з їх подальшою характеристикою);
- зорове порівняння (зіставлення різних ознак, елементів одного предмета, об'єкта);

- зорову реконструкцію (відновлення початкового вигляду предмета, об'єкта за речовими залишками або описами) та деякі інші прийоми.

Розповідь має бути підпорядкована показу. Серед основних прийомів екскурсійної розповіді виділяють такі:

- екскурсійна довідка (основні дані про об'єкт);
- характеристика об'єкта;
- пояснення;
- прийом літературного монтажу (озвучування уривків різних літературних творів, документів, спогадів, що розкривають окремі питання екскурсії);
- сторітеллінг (розказування історій).

1.2. Роль навчальних екскурсій в освітньому процесі

Екскурсії представляють собою унікальний вид навчання, який зацікавлює учнів, стимулює їхні пізнавальні процеси, робить освітній процес більш різноманітним і допомагає глибше зрозуміти та засвоїти навчальний матеріал. Навчальні екскурсії являють собою організовану форму навчання, що дозволяє учням засвоювати інформацію під час відвідування місць із природними об'єктами, одночасно знайомлячись із їхніми характеристиками та особливостями [10].

Основна дидактична мета будь-якої екскурсії – сформувати нові знання через безпосередні спостереження за об'єктами і явищами (природними, соціальними, виробничими), долучити школярів до дослідницької діяльності, шляхом аналізу та порівняння властивостей об'єктів, явищ, їх закономірностей з метою узагальнення інформації, пізнання навколишнього світу.

Екскурсії створюють для втілення дидактичного принципу зв'язку теорії та практики. Вони є досить дієвою формою організації навчальної роботи і виконують ряд вагомих дидактичних функцій [4; 12]:

- за допомогою екскурсій втілюється принцип наочності навчання, адже при їх проведенні учні знайомляться з досліджуваними об'єктами та явищами безпосередньо;
- екскурсії дають змогу підвищувати науковість навчання і зміцнювати його зв'язок з життям, з практикою;
- екскурсії сприяють політехнічному навчанню, бо дають можливість знайомити учнів з виробництвом, із застосуванням наукових знань у промисловості і сільському господарстві;
- екскурсії відіграють важливу роль у професійній орієнтації учнів на виробничу діяльність і ознайомленні їх з умовами та результатами праці працівників промисловості, сільського господарства, сфери послуг тощо.

Екскурсії сприяють формуванню і розвитку таких здібностей і навичок учнів [31]:

- орієнтуватися в навколишньому середовищі;
- бути спостережливим;
- вміти робити висновки та узагальнення;
- вмінню спілкуватися;
- взаємодіяти усно;
- самостійно знаходити інформацію та користуватися нею в теоретичному і практичному пізнанні довкілля;
- спільного та індивідуального прийняття рішень тощо.

Тема, зміст екскурсії визначаються відповідно до програмних вимог навчального предмету. Їх розкриття здійснюється у вигляді інформаційного повідомлення, бесіди, розв'язання проблемної ситуації, дискусії, створення проекту тощо відповідно до пізнавальних інтересів і можливостей учнів певної вікової категорії.

Класифікація навчальних екскурсій у педагогічній теорії здійснюється за різними ознаками – метою, змістом, тривалістю, місцем проведення та формою організації (рис. 1.4).

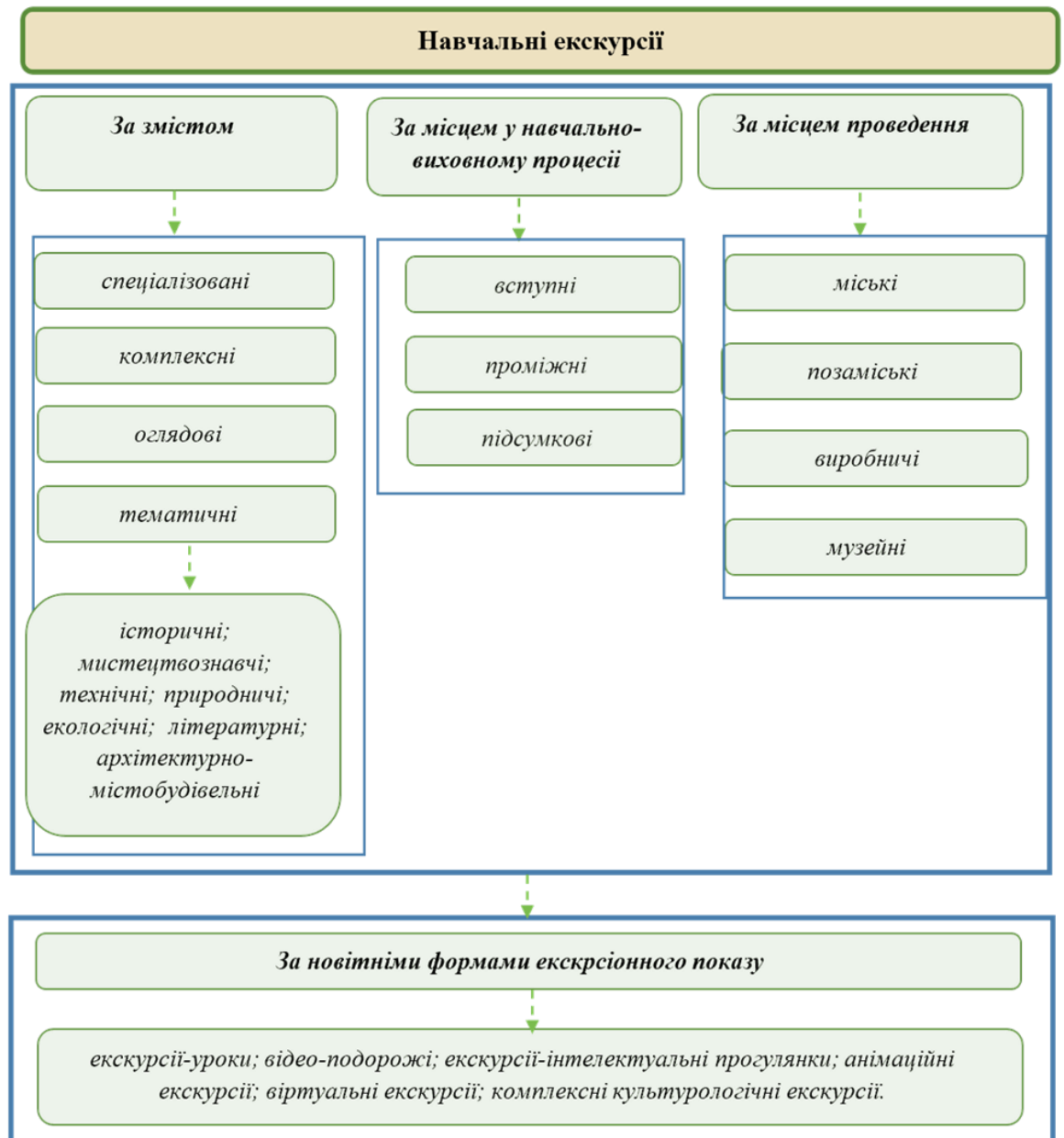

Рис. 1.4. Класифікація навчальних екскурсій [7]

Залежно від того, що є об'єктом вивчення, екскурсії поділяють на декілька видів (рис. 1.5).

Рис. 1.5. Види екскурсій за змістом, об'єктом вивчення, дидактичною метою

Екскурсії, організовані залежно від часу їх проведення, можна класифікувати залежно від їхнього зв'язку з матеріалом уроку на вступні, поточні (епізодичні) та підсумкові (заклучні).

Вступні екскурсії проводяться перед початком вивчення певного навчального матеріалу, який вони покликані вдало підготувати й зацікавити учнів. Підсумкові екскурсії мають відбуватися після завершення опанування теми, щоб закріпити набуті знання та систематизувати їх. Поточні екскурсії відбуваються упродовж самого процесу вивчення теми; їх мета – допомогти розкрити нові аспекти матеріалу через ознайомлення з експонатами чи практичними прикладами.

Вступні екскурсії організовуються перед початком опрацювання відповідної теми, маючи на меті підготувати учнів до її сприйняття, викликати зацікавленість і мотивувати до подальшого навчання. Їх основною задачею є ознайомлення школярів зі змістом нового предмета, розділу навчального

курсу або ширшої теми. Під час таких занять учні отримують нову інформацію про маловідомі об'єкти й факти, знайомляться з ключовими поняттями, а також формують первинне уявлення, необхідне для усвідомленого засвоєння матеріалу. Важливим завданням педагога на цьому етапі є стимулювання розумової діяльності школярів і сприяння їхньому розумінню нових понять [9; 16; 22].

Екскурсії, які проводяться паралельно або в зв'язку з теоретичним навчанням, організовуються одночасно з навчальним процесом. Вони допомагають учням краще засвоїти теоретичний матеріал, розширити свої знання новими фактами та отримати наочне уявлення про предмет. Формат таких екскурсій може варіюватися від вступних до підсумкових залежно від змісту програмного матеріалу та поставлених освітніх завдань.

Підсумкова екскурсія проводиться після освоєння нового розділу програми, щоб закріпити й систематизувати теоретичні знання, а також удосконалити практичні вміння та навички. Вона дає змогу побачити взаємозв'язок між матеріалом, опрацьованим у класі, і реальними процесами чи явищами. Спираючись на природні об'єкти, екскурсія допомагає поглибити та уточнити раніше засвоєні поняття.

Літературні джерела класифікують екскурсії на навчальні та поза навчальні залежно від їхньої відповідності навчальній програмі. Навчальні екскурсії організовуються згідно з програмними вимогами та спрямовані на отримання або закріплення практичних знань з конкретного матеріалу. У свою чергу, поза навчальні екскурсії мають переважно дослідницьку спрямованість, де учасників, серед яких часто є члени наукових гуртків, більше цікавить кінцевий результат дослідження [31].

Усі природознавчі екскурсії можна поділити на три групи: навчальні, краєзнавчі (позакласні) та загальноосвітні.

Навчальні програмні екскурсії представляють собою нетривалі подорожі учнів у навколишнє середовище, спрямовані на закріплення теоретичних знань, отриманих на уроках, і детальне ознайомлення з

характерними об'єктами, типовими явищами та процесами. Вони виступають як одна з форм організації освітнього процесу в школах.

Екскурсії можна віднести до навчальних, якщо вони будуть мати певні ознаки (рис. 1.6). А саме, вони повинні відповідати навчальній програмі, реалізуючи чітко визначені навчальні, розвиваючі та виховні цілі. Навчальна мета полягає в поглибленні та закріпленні знань з певної теми, розвиваюча – у формуванні критичного мислення, вмінь аналізувати, спостерігати, узагальнювати, виховна – у сприянні формуванню ціннісних орієнтирів, відповідального ставлення до навколишнього середовища [45].

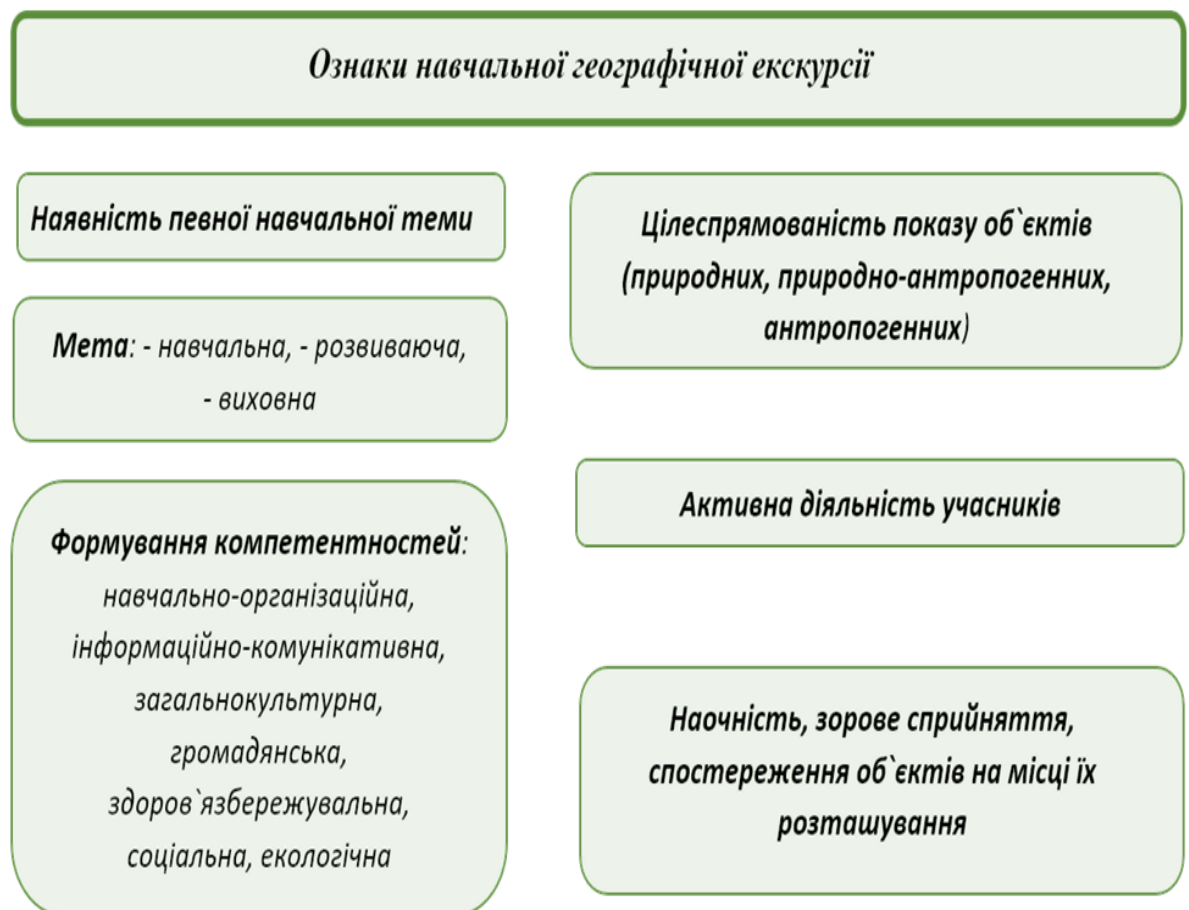

Рис. 1.6. Ознаки навчальної географічної екскурсії [1; 3-4]

Дуже важливим аспектом, характерним для є формування ключових компетентностей, а саме – пізнавальної, комунікативної, соціальної, екологічної, інформаційної.

Ефективність екскурсії суттєво залежить від активної діяльності учасників. Залучення учнів до обговорення, виконання певних завдань, ведення щоденників спостережень, виконання польових досліджень активізує їхню пізнавальну діяльність. Використання ілюстративного матеріалу (карт, схем, таблиць) посилює наочність та зорове сприйняття.

Виховна функція екскурсії знаходить своє відображення у формуванні відповідального ставлення до природи, розумінні взаємозв'язку людини і довкілля, розвитку громадянських якостей, комунікативних умінь. Також екскурсії зміцнюють учнівський колектив, формують уміння працювати в команді (рис. 1.7).

Рис. 1.7. Напрямки виховання відповідно програми географії 6-9 класів [14]

Краєзнавчі позакласні екскурсії – це подорожі або заходи, які проводяться для учнівських колективів з метою дослідження рідного краю. Вони є одним із найцінніших і найзручніших способів організації позакласної краєзнавчої діяльності, яка дозволяє учням безпосередньо в природних умовах вивчати рідний край, його природу, історію, господарство та культуру [20; 21, 28].

Як зазначають науковці, краєзнавча екскурсія являє собою колективне відвідування природних, промислових, історичних об'єктів з навчальною чи пізнавальною метою [5]. Під час таких екскурсій учні не лише спостерігають за довкіллям, а й активно досліджують його, збирають краєзнавчий матеріал (рис. 1.8).

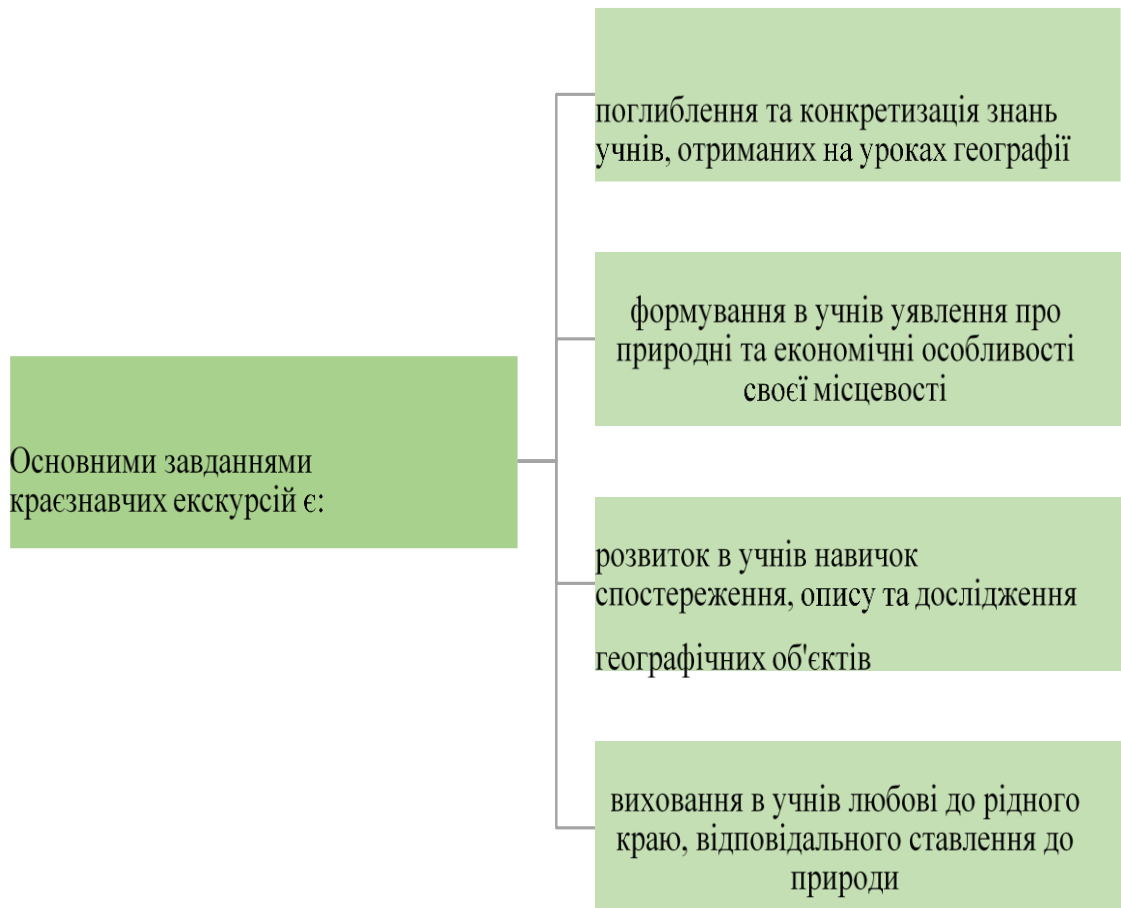

Рис. 1.8. Основні завдання краєзнавчих екскурсій

Успішне проведення краєзнавчої екскурсії потребує ретельної підготовки та організації з боку вчителя. Науковці виділяють три основні етапи цього процесу: підготовчий, власне проведення екскурсії та підсумковий (рис. 1.9) [5].

Рис. 1.9. Основні етапи проведення екскурсії

На підготовчому етапі вчителем визначається тема, мета та завдання екскурсії, а також розробляється її маршрут та програма. При цьому обов'язково враховуються вікові особливості учнів, їхній рівень знань та інтереси. Дуже важливо, щоб під час екскурсії учні могли побачити різноманітні об'єкти, які розкривають особливості природи, історії, господарства краю [3].

Безпосередньо під час екскурсії, учитель повинен організувати спостереження та дослідження учнів, а також керувати їхньою діяльністю. При цьому слід забезпечити активність школярів, їхню самостійну роботу з вивчення місцевості, а також різноманітність видів роботи на маршруті – спостереження, опис, замальовки, фотографування, збір колекцій тощо [5].

На завершальному етапі екскурсії передбачається підведення підсумків, аналіз та узагальнення зібраного матеріалу. Учителем організовується обговорення результатів екскурсії, при цьому він заслуховує звіти, презентації учнів [27] (рис. 1.10).

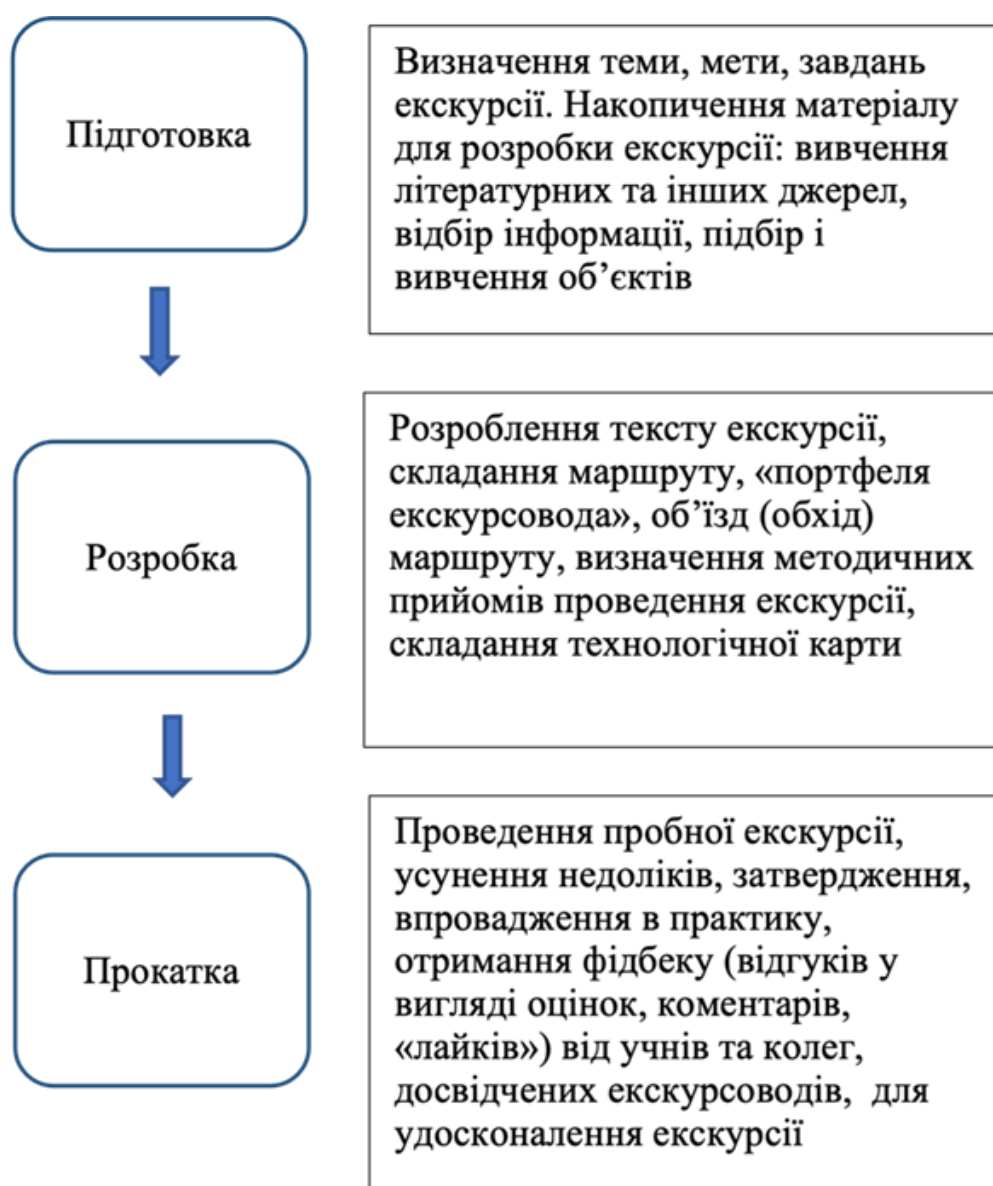

Рис. 1.10. Етапи розроблення шкільної екскурсії

Класифікацію екскурсій у шкільній географічній освіті узагальнено в таблиці 1.1. [17; 41].

Таблиця 1.1

Основа класифікації (ознака, критерій)	Типи (види) екскурсій	Коротка характеристика
Час проведення стосовно тем, які вивчаються на уроках	Вступні	Передують вивченню відповідного програмного матеріалу
	Поточні (супровідні)	Проводяться в період вивчення відповідної теми, що розкриває

		новий матеріал з опорою на експонати
	Підсумкові	Проводяться після попереднього вивчення матеріалу й закріплюють його
Відповідність до навчальних програм	Програмні	Проводяться за навчальною програмою, їх основна мета — практичне ознайомлення з матеріалом чи його закріплення
	Позапрограмні	Позакласні, мають дослідний характер
Зв'язок з навчальними заняттями	Урочні	Проводяться в навчальний час
	Позаурочні	Проводяться до чи після класних занять
	Позакласні	Необов'язкові екскурсії
Тривалість (час проведення)	Одноденні	Проводяться впродовж одного дня
	Тривають кілька днів (походи)	Тривають кілька днів (походи)
Спосіб пересування	Активні	Пішки, на лижах, велосипеді, човні
	Пасивні	Поїздом, автобусом
Кількість учасників	Групові	До 20 осіб
	Масові	Більше 20 осіб
Зміст та обсяг навчального матеріалу	Однотемні	Стосуються лише однієї теми
	Багатотемні	Споріднені теми одного предмета
	Комплексні	Одна тема є складовою програм різних навчальних предметів
	Інтегровані	Багатотемні з різних предметів
Метод проведення	Дослідні	Переважають дослідні методи
	Ілюстративні	Основні методи — показ та розповідь
	Комбіновані	Поєднуються ілюстративні та дослідні методи
Сезони	Осінні, зимові, весняні, літні	Відповідно до пори року
Пізнавальні завдання	Споглядально-пізнавальні	Учні ознайомлюються з об'єктами, вивчають їх з допомогою вчителя, збирають цікавий фактичний матеріал
	Практично-пізнавальні	Передбачають не тільки огляд об'єкта, а й роботу на ньому, використання одержаних знань на практиці
Місце проведення	У природу	У ліс, на поле, луку, у парк, до водойми та ін.

(характер об'єкта)	На виробництво, у наукову установу	На дослідно-селекційні станції, у науково-дослідний інститут, лісове господарство, на пасіку, у рибне господарство, на тваринницькі ферми
	Музейні	У музеї, на виставки

У навчальній системі екскурсії відіграють важливу роль, виконуючи низку ключових педагогічних функцій: забезпечення принципу наочності в освітньому процесі, підсилення його наукової складової, а також зміцнення взаємозв'язку навчання з реальним життям і практичною діяльністю.

Екскурсії як освітній та розвивальний інструмент допомагають ефективно реалізовувати ключові завдання для учнів різного віку [8; 18]:

- стимулювання пізнавального інтересу, розвиток допитливості, мотивація до самостійного здобуття нових знань, формування прагнення до навчання;
- розширення світогляду школярів;
- навчання важливих розумових операцій, зокрема порівнянню, узагальненню і формулюванню висновків щодо фактів та явищ довколишнього світу;
- формування відповідального ставлення до навколишнього середовища, включаючи живу природу, неживу і створену людьми.

Існує два основні напрямки організації екскурсій:

1. Дозвілля та розваги – спрямовані на ознайомлення з туристичними пам'ятками, місцями відпочинку, дозвілля та світовими бізнес-центрами. Основна мета цього напрямку полягає у формуванні художньо-естетичного сприйняття, популяризації здорового способу життя, а також екологічного та соціокультурного виховання.

2. Науково-пізнавальний напрям спрямований на проведення екскурсій до музеїв, а також до різноманітних природничих чи промислових об'єктів. Його мета полягає у формуванні загального наукового світогляду, підвищенні

ерудиції, загальнокультурної обізнаності та пізнавальних здібностей, а також у розвитку навичок і умінь для здобуття нових знань.

Проведення екскурсії потребує суттєвої підготовки до неї, причому це стосується як учителів, так і учнів. Процес підготовки до екскурсії охоплює організаційні, дидактичні, психологічні та виховні аспекти. Вчителю необхідно [31]:

- вивчити об'єкт екскурсії;
- виділити проблемні питання та дати учням певні завдання, які їх стосуються;
- вказати основні та додаткові джерела інформації;
- визначити маршрут екскурсії, приблизний перелік обладнання, необхідного для екскурсії, а також дату та місце її проведення;
- озвучити правила безпеки, яких потрібно дотримуватися під час екскурсії;
- розподілити учнів на підгрупи та дати їм конкретні доручення (вести записи, фотографувати, вимірювати).

Екскурсії проводять використовуючи методичні прийоми, які поділяються на дві групи – прийоми показу і прийоми розповіді. Вони можуть бути словесні, наочні і практичні. Усі методи передбачають застосування таких логічних прийомів: виявлення важливих ознак, подібності й відмінності об'єктів, аналогія, конкретизація, формулювання висновків, узагальнення. Це доводить, що всі методи сприяють розвиткові мислення учнів та їхньої самостійності в роботі.

Організаційними прийомами активізують пам'ять, мислення та увагу. Вони передбачають використання різних форм роботи учнів (групової, фронтальної, індивідуальної). До технічних прийомів відноситься використання обладнання, пристроїв, приладів, наочних засобів і матеріалів [46].

В залежності від їх призначення, методичні прийоми поділяються на декілька груп:

- методичні прийоми, за допомогою яких вчитель встановлює контакти між собою та учнями;
- прийоми, які допомагають викликати уваги учнів до об'єкта, за яким ведеться спостереження;
- прийоми, які закріплюють увагу до розповіді, та викликають інтерес в учнів.

Екскурсії є важливою складовою щоденної діяльності школи та мають бути тісно інтегровані в загальну навчальну програму. Їх не варто сприймати як випадкові або епізодичні заходи, надто відокремлені від освітнього процесу. Насправді, екскурсії можна прирівняти до уроків, що проводяться у зовнішньому середовищі, такому як природа, музей чи виставка. Важливим є підхід, при якому екскурсії отримують ту саму увагу, що й традиційні заняття. Вони повинні бути обов'язково внесені в шкільний план, пов'язані із загальною учбовою програмою та мати своє чітке місце у річному й тематичному плануванні.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКСКУРСІЙ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

2.1. Зміст та методика проведення шкільних географічних екскурсій

Екскурсійна робота з географії поділяється на дві основні категорії: екскурсії з фізичної (природничої) географії та екскурсії з соціально-економічної географії. Вони мають схожу структуру, проте відрізняються за об'єктами спостереження.

Екскурсії з фізичної географії здійснюються в природу. Екскурсійна робота може бути досить різноманітною. До неї відносяться геологічні, геоморфологічні, гідрологічні, ґрунтознавчі, метеорологічні, фенологічні, біогеографічні, екологічні екскурсії, екскурсії з вивчення природно-територіальних комплексів [39].

Екскурсії в природу мають велике виховне значення. Вони виховують інтерес і любов до природи, певні естетичні почуття. Учні навчаються бачити красу природи, усвідомлювати необхідність турботливого ставлення до неї. Це так звана емоційна сторона екскурсій. Знання, які діти отримують в таких умовах, є досить міцними і надовго відкладаються в пам'яті.

Найважливіше значення екскурсій в природу полягає в тому, що учні спостерігають явища і об'єкти в природному середовищі і розглядають їх не ізольовано, а в поєднанні з іншими об'єктами. Діти розглядають, вивчають будь-який об'єкт як частину єдиної системи, усвідомлюють себе як частину системи світу природи. При цьому в учнів розвивається спостережливість, збагачується особистий досвід.

Також екскурсії в природу сприяють формуванню моральних якостей. Можливість познайомитися з чимось новим, цікава пізнавальна і практична діяльність – усе це викликає у дітей радісні переживання, об'єднує їх, сприяє розвитку колективних взаємин. Як і на інших заняттях, на екскурсії діють правила поведінки, підпорядкування яким дисциплінує її учасників.

Проведення такої екскурсії складається з п'яти етапів – підготовчого, польового, підсумкового, обробки результатів та використання результатів. Під час підготовчого етапу відбувається збір інформації про екскурсійні об'єкти, планується маршрут та вирішуються організаційні питання [47].

Польовий етап, який відбувається безпосередньо в природі, складається з інформаційної та практичної частин. Практична робота учнів полягає у виконанні визначених завдань, спостереженні за об'єктами, їх описі, зборі природних матеріалів тощо.

На підсумковому етапі здійснюються узагальнення проведеної роботи з використанням різноманітних інтерактивних прийомів. На етапі обробки матеріалів, проводиться впорядкування та систематизація отриманої інформації, написання звітів про екскурсію, оформлення стендів, альбомів, колекцій зібраних матеріалів.

Останній етап – використання результатів в подальшій роботі – передбачає проведення різноманітних учнівських виступів, конференцій, передачу зібраних матеріалів до краєзнавчого музею тощо [12].

Екскурсії з соціально-економічної географії (виробничі, економіко-географічні екскурсії) проводяться за таким же алгоритмом, як і екскурсії в природу. Вони передбачають відвідування економічних об'єктів, як правило, промислових або сільськогосподарських підприємств. Проте найчастіше сама екскурсія проводиться не вчителем, а працівником підприємства. Розповідь має бути побудована на з'ясуванні саме економіко-географічних питань, зокрема особливостей виробництва, економічно-торгівельних зв'язків підприємства, його інтеграції в економіку регіону [6; 48].

Екскурсії на виробництво суттєво доповнюють навчальну програму з географії. Під час них учні можуть знайомитись з особливостями технологічних процесів, а також побачити обладнання, умови зберігання сировини, різні типи виробничих приміщень, фрагменти технологічних процесів, умови праці людей.

Під час проведення екскурсії, учні мають змогу поспілкуватися з представниками підприємства. Учні і учитель отримують досвід та багато цікавої інформації про структуру і специфіку виробництва, першопричини виникнення підприємства в регіоні, виробничі зв'язки, проблеми.

Окрім того, відвідування підприємства також сприяє і екологічному вихованню школярів, оскільки діяльність більшості підприємств пов'язана з негативним впливом на довкілля. Разом з тим, деякі підприємства, навпаки, можуть продемонструвати успішний досвід безпечного для навколишнього природного середовища виробництва [48].

Корисним також є і відвідування сільськогосподарського підприємства, фермерського господарства, де учні знайомляться з умовами діяльності аграріїв, технікою, проблемами господарства. Об'єктами відвідування можуть бути транспортне підприємство, наукова лабораторія, метеостанція та ін.

Виробнича екскурсія характеризується певними рисами: перебування учнів в умовах техногенного середовища з певною кількістю небезпек, наявність конкретних вимог, які стосуються кількості осіб в групі, часу перебування на підприємстві, маршруту руху по території виробничих приміщень.

Відвідування промислового об'єкта потребує оформлення відповідних дозволів та проведення організаційної роботи. Роль учителя полягає в підготовці групи учнів до відвідування підприємства. Для цього слід попередньо ознайомити школярів з підприємством, встановити зв'язок екскурсії з навчальною програмою відповідної дисципліни, надати запитання (завдання), відповіді на які треба отримати в ході екскурсії. Обов'язковим є детальний інструктаж з техніки безпеки, який учитель проводить у школі, додатково інструктаж проводиться на підприємстві уповноваженою особою.

Кожна екскурсія має свою специфіку, проте можна виділити декілька порад щодо розроблення екскурсії [49]:

- назва екскурсії повинна бути цікавою, неординарною і яскравою, щоб привернути увагу;

- для розроблення цікавої екскурсії необхідно використовувати не лише інформацію з літературних, або Internet-джерел, а й спогади місцевих мешканців, архівні матеріали (у яких можуть бути цікаві і невідомі широкому загалу факти), мистецькі твори, відео- та аудіо-матеріали, які можна демонструвати під час поїздки;
- варто уважно ставитись до вибору екскурсійних об'єктів, якими можуть бути природні, історичні, архітектурні, мистецькі об'єкти, що пов'язані з темою екскурсії, або трапляються на маршруті і слугують цілям короткого перепочинку;
- під час складання маршруту потрібно керуватися тематичним критерієм і вимогами безпеки;
- текст екскурсії повинен містити вступ, основну частину та висновки, які повинні бути пов'язані логічно;
- підвищити інформативність екскурсії допоможе «портфель екскурсовода», що містить фото-, замальовки, карти, зразки, які не доступні під час екскурсії, але мають відношення до теми (рис. 2.1).

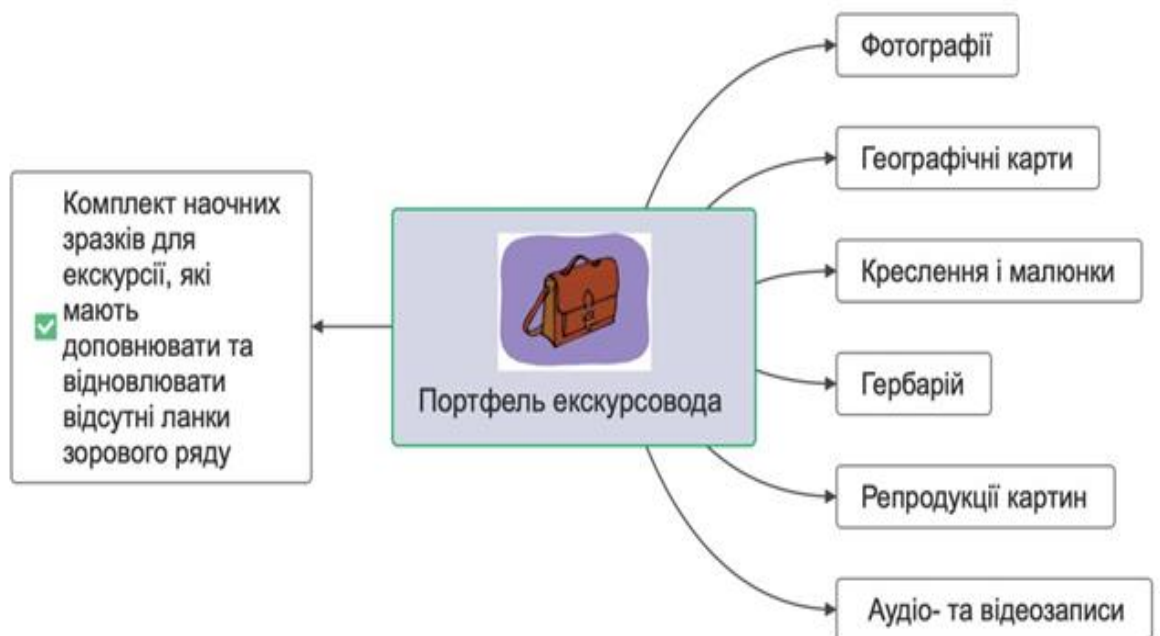

Рис. 2.1. Наповнення портфелю екскурсовода

2.2. Охоплення шкільного курсу географії навчальними екскурсіями

Відповідно до навчальної програми з географії для закладів загальної середньої освіти, рекомендується систематично проводити спостереження за природними явищами, вести фенологічний календар та залучати учнів до екологічної діяльності в межах їхньої місцевості. Окрім цього, програми окремих курсів з географії передбачають виконання практичних занять на основі краєзнавства та організацію навчальних екскурсій у рідному регіоні.

У шкільному курсі географії для певних тем рекомендується організовувати навчальні екскурсії. Залежно від місця розташування навчального закладу та його матеріально-технічних можливостей, такі екскурсії можуть проводитися як у межах уроків, так і в позаурочний час [27].

Екскурсії створюють можливість наблизити навчальні предмети до реального життя, надаючи учням змогу спостерігати та досліджувати явища й процеси, що стосуються життєдіяльності суспільства. Це сприяє розширенню їхнього світогляду, розвитку необхідних компетенцій, а також посиленню практичної й професійно-орієнтованої складової освітнього процесу.

Для учнів шостого класу використання краєзнавчого матеріалу відіграє важливу роль у глибшому засвоєнні географічних понять. Деякі з них можуть бути складними для дітей цього віку і залишатися незрозумілими без додаткової наочності [37].

Формування географічних понять буде відбуватися набагато легше, коли учні мають конкретні уявлення про свій край та райони туристичних подорожей, отримані в процесі туристичної та краєзнавчої роботи [13]. Курс географії у 6 класі має на меті ознайомити школярів із методами аналізу сфер Землі, з основними складовими природних комплексів та взаємозв'язків між, географічними особливостями місцевості.

Для кращого вивчення природи свого краю, в курсі передбачено проведення туристичних походів та декілька практичних робіт на місцевості.

Перша екскурсія, метою якої є отримання знань про рельєф своєї місцевості, породи, які її складають та внутрішні води, проводиться на початку навчального року. Також учні знайомляться з природними та антропогенними змінами в рельєфі. Під час осінньої екскурсійної роботи проводяться географічні зйомки вод своєї місцевості – визначається ширина, глибина та швидкість течії однієї з водойм [35].

Друга обов'язкова екскурсія, проводиться навесні. Її метою є вивчення та опис природних комплексів. Де учні біля школи вивчають та описують природні комплекси, схилів, заплав та будови річки. Вони визначають зв'язки між різними природними компонентами у звичному природно-географічному середовищі [29].

Під час походів та подорожей учні збирають туристичний матеріал, який пізніше використовують у ході виконання практичних робіт, що передбачено програмою курсу з фізичної географії.

Відповідно до навчальної програми, курс «Географія материків та океанів» для 7-го класу спрямований на формування знань про природу материків і океанів, їхню різноманітність та взаємозв'язок, а також про особливості життя і діяльності населення в різних природних умовах. Особливістю цього курсу є обмежені можливості застосування краєзнавчих матеріалів, а також відсутність у програмі навчальних екскурсій.

Зв'язок географії материків і океанів з туристично-краєзнавчою роботою має суттєві обмеження. Проте він має певний потенціал для використання конкретних туристичних та краєзнавчих матеріалів. Краєзнавча робота в 7-му класі відбувається головним чином через спостереження за погодою та комплексну екскурсію з метою вивчення та опису природних систем своєї місцевості. Географія материків і океанів передбачає розширення географічних спостережень в межах рідного регіону та в районах туристичних подорожей з метою застосування їх для порівняння з іншими віддаленими та недоступними для учнів природно-територіальних комплексів [26].

У курсі «Україна у світі. Природа населення» для 8 класу створюються найкращі умови для реалізації краєзнавчого підходу, адже програма включає використання місцевих краєзнавчих матеріалів.

У профільному навчанні географії головний акцент робиться на узагальненні та систематизації раніше засвоєних знань, що зменшує потенціал для використання краєзнавчого підходу порівняно з іншими рівнями освітнього процесу.

Проаналізувавши модельну навчальну програму з географії 6-9 класів (автори Кобернік С. Г., Коваленко Р. Р., Гільберг Т. Г., Даценко Л. М.) та програму рівня «Стандарт» для 10-11 класів, була сформована таблиця навчальних екскурсій, що передбачено даними документами (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Навчальні екскурсії в навчальних програмах з географії 6-11 класів*

Розділ	Тема	Навчальна екскурсія
<i>6 клас «Планета Земля»</i>		
Оболонки Землі	Літосфера – кам'яний панцир планети	Ознайомлення з гірськими породами, мінералами та формами рельєфу своєї місцевості
	Атмосфера – повітряна ковдра Землі	Ознайомлення з роботою місцевої метеостанції
	Гідросфера – водне намисто планети	Навчальна екскурсія до місцевої водойми (річки, озера, ставка) з метою визначення її екологічного стану
	Природні комплекси – різні обличчя планети	Навчальна екскурсія з вивчення природних комплексів своєї місцевості та їх зміни внаслідок господарської діяльності людини
<i>Навчальні екскурсії в 7 класі відсутні</i>		
<i>8 клас «Україна у світі. Природа населення»</i>		
Природа України	Рельєф, тектонічні структури та мінеральні ресурси	Навчальна екскурсія з метою ознайомлення з різними за походженням місцевими формами рельєфу та їхнім розвитком

	Клімат і кліматичні ресурси	Навчальна екскурсія на місцеву метеорологічну станцію або до Гідрометцентру з метою ознайомлення з їхньою роботою та професією метеоролога
	Води суходолу та водні ресурси	Навчальна екскурсія до місцевої водойми з метою дослідження її екологічного стану
ПРИРОДА ТА НАСЕЛЕННЯ СВОГО КРАЮ		Навчальна екскурсія До унікальних об'єктів природи своєї місцевості
<i>9 клас «Україна у світовій економіці»</i>		
Вторинний сектор економіки	Виробництво тканин, одягу, взуття	Навчальна екскурсія на місцеве підприємство легкої промисловості (за можливістю)
<i>Навчальні екскурсії в 10 класі відсутні</i>		
<i>Навчальні екскурсії в 11 класі відсутні</i>		

*Джерело: [15; 34]

Бачимо, що у навчальних програмах для 6 та 8 класів значну роль відіграють планові екскурсії. Використання краєзнавчих матеріалів є базою для формування основних географічних понять, з якими учні знайомляться в рамках шкільного курсу географії.

Під час вивчення навчальної програми 8 класу передбачено чотири екскурсії, які за тематикою подібні до екскурсій в 6 класі, проте, вже мають на меті виконання складніших завдань. У навчальній програмі 9 класу передбачена єдина екскурсія до підприємства легкої промисловості, за можливістю.

В Модельній навчальній програмі «Географія. 6-9 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори Запотоцький С. П., Карпюк Г. І., Гладковський Р. В., Довгань А. І., Совенко В. В., Даценко Л. М., Назаренко Т. Г., Гільберг Т. Г., Савчук І. Г., Нікитчук А. В., Яценко В. С., Довгань Г. Д., Грома В. Д., Горовий О. В.) передбачена дещо інша кількість екскурсій, ніж у попередній програмі (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Навчальні екскурсії в навчальних програмах з географії 6-11 класів*

Розділ	Тема	Навчальна екскурсія
<i>6 клас «Планета Земля»</i>		
Оболонки Землі	Гідросфера	Навчальна екскурсія до місцевої водойми «Екологічні проблеми водойм моєї місцевості»
	Біосфера та ґрунти	Екскурсія у краєзнавчий музей/у природу
<i>7 клас «Географія материків і океанів»</i>		
Головні закономірності формування природи материків і океанів	Природні комплекси Землі	Екскурсія «Характеристики природи своєї місцевості»
<i>8 клас «Україна у світі. Природа населення»</i>		
Картографічний образ України	Україна на картах світу, Європи	Віртуальна екскурсія до географічного центру України, пам'ятника «Нульовий кілометр» в Одеській області тощо
Природа України	Рельєф, тектонічна та геологічна будова, мінеральні ресурси	Шкільна екскурсія до геологічної пам'ятки своєї області
	Клімат і кліматичні ресурси	Екскурсія до обласних (регіональних) гідрометеорологічних центрів України
	Води суходолу і водні ресурси	Екскурсія до місцевого водного об'єкту; Басейнових управлінь водних ресурсів річок (Дунай, Західний Буг, Дністер, Тиса, Прип'ять, Десна тощо).

	Ґрунти	Польові спостереження за ґрунтами своєї місцевості та опис способів покращення їх якості
	Рослинність і тваринний світ України	Екскурсії до місцевого парку, лісу тощо з метою ознайомлення з їх біорізноманіттям
	Природні комплекси (ландшафти)	Екскурсія до регіону з природним ландшафтом. Ознайомлення з лісовими/степовими ландшафтами поблизу, опис їх стану
Природокористування	Природні ресурси як чинник суспільного розвитку	Екскурсія до національного (місцевого) природного парку
<i>9 клас «Україна у світовій економіці»</i>		
Національна і світова економіка	Просторова організація виробництв вторинного сектора економіки	Екскурсія на промислове підприємство у своєму місті/селищі/селі
	Просторова організація виробництв третинного сектора економіки	Віртуальна екскурсія в один з туристичних районів/кластерів
Регіони і країни	Америка	Віртуальна (використання картографічних онлайн-сервісів та онлайн-ресурсів) екскурсія одним з великих міст/ малих міст/ технопарків США Віртуальна екскурсія національними парками США
	Європа	Віртуальна/реальна екскурсія на одне з підприємств в Україні з інноваційними технологіями виробництва

<i>Навчальні екскурсії в 10 класі відсутні</i>
<i>Навчальні екскурсії в 11 класі відсутні</i>

*Джерело: [15; 33]

Як бачимо, у цій програмі найбільша кількість екскурсій запланована у 8 класі. Крім того, також є і екскурсія у 7 класі. А у 9 класі передбачено певну кількість віртуальних екскурсій.

Однак, не зважаючи на невелику кількість програмних екскурсій у шкільному курсі географії, учитель може самостійно проводити позапрограмні екскурсії, якщо буде вважати це доцільним. Зокрема, у навчальних програмах подано багато тем для учнівського дослідження, яке також можна виконати у формі екскурсії або із застосуванням її елементів.

РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ВІРТУАЛЬНИХ ЕКСКУРСІЙ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ

3.1. Класифікація віртуальних екскурсій, їх функції, принципи застосування

В сьогоденнішніх умовах цифровізації та діджиталізації освітнього процесу, педагогам дуже важливо вміти створювати та використовувати інтерактивний контент, для того, щоб зацікавити сучасних учнів. Серед новітніх засобів навчання, які стають все більш популярними в українських школах, важливе місце займають віртуальні екскурсії. Такі технології є хорошою можливістю забезпечити якісний освітній процес і зацікавити учнів в умовах, коли традиційні практичні заняття або реальні екскурсії часом є недоступними.

Користуючись Internet-ресурсами, вчитель може підготувати цікаві маршрути, створюючи повноцінні тематичні заняття. Крім того, наявність інтерактивної дошки в кабінеті географії значно допоможе покращити сприйняття матеріалу, адже вона дозволяє вчителю демонструвати маршрути, природні явища, міста та об'єкти інфраструктури, що розкривають особливості різних територій.

Віртуальні екскурсії можна порівняти з інтерактивними веб-квестами чи комп'ютерними іграми, адже вони мають текстову, візуальну, звукову інформацію, яка допомагає створити емоційне сприйняття та залучає учнів до досліджень. Сам тому такі види екскурсій стали особливо популярними серед здобувачів освіти, оскільки завдяки веб-ресурсам можна переглядати будь-які точки світу в режимі реального часу [6, с. 67].

Віртуальні екскурсії є дієвим інструментом освітнього процесу, насамперед на уроках географії, де вони дозволяють учням подорожувати містами, країнами, відвідувати наукові експозиції, музеї, ботанічні сади, парки та навіть промислові підприємства, що ілюструють технологічні процеси. На

відміну від традиційних, віртуальні екскурсії можна проводити безпосередньо в навчальному закладі, використовуючи широкий вибір готових віртуальних турів у мережі Інтернет або створюючи їх самостійно за допомогою спеціальних програм.

Віртуальні екскурсії дають можливість учителям творчо організовувати освітній процес, що стимулює інтерес учнів до навчання, розвиває навички роботи з різноманітними інформаційними ресурсами, активізує пізнавальну діяльність, формує дослідницькі навички та підвищує інформаційну культуру.

У науково-методичній літературі виділяють різні класифікації екскурсій. Згідно зі змістом, можна виокремити такі види віртуальних екскурсій: [44, с. 96] (рис. 3.1).

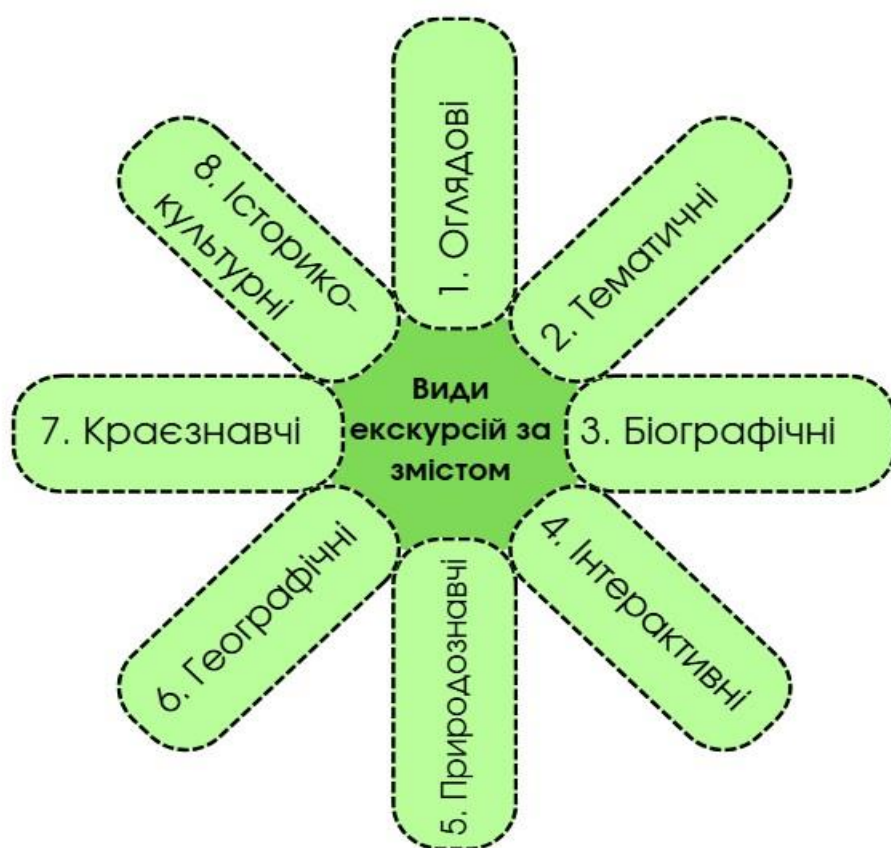

Рис. 3.1. Види віртуальних екскурсій за змістом

Віртуальні екскурсії є цікавими та ефективними, їх можна проводити як в комп'ютерному класі, так і використовуючи індивідуальні пристрої, підключені до інтернету і доступні для вивчення теми.

Віртуальна екскурсія, як і будь яка інша форма організації освітнього процесу, має свою методику організації та проведення. Методика проведення віртуальної екскурсії – це вміння представити об'єкт, пояснити його особливості та актуальність, подати інформацію про нього та пов'язані з ним події в необхідному вигляді. Вона включає в себе сукупність навиків і прийомів, які спрямовані на те, щоб забезпечити найкращу ефективність віртуальної екскурсії. Методика проведення віртуальних екскурсій спрямована на забезпечення умов для сприйняття аудиторією матеріалу екскурсії.

Технологія проведення віртуальної екскурсії має певну кількість необхідних вимог, серед яких виділяють знання аудиторії, дотримання відповідного часу екскурсії, запобігання втомі учнів, створення проблемних ситуацій та зосередження уваги на деяких найбільш важливих об'єктах екскурсії.

Крім того, віртуальні екскурсії класифікують за методами створення з використанням інформаційних технологій, починаючи від найпростішого способу і закінчуючи самим складним: [23; 25; 30] (рис. 3.2.).

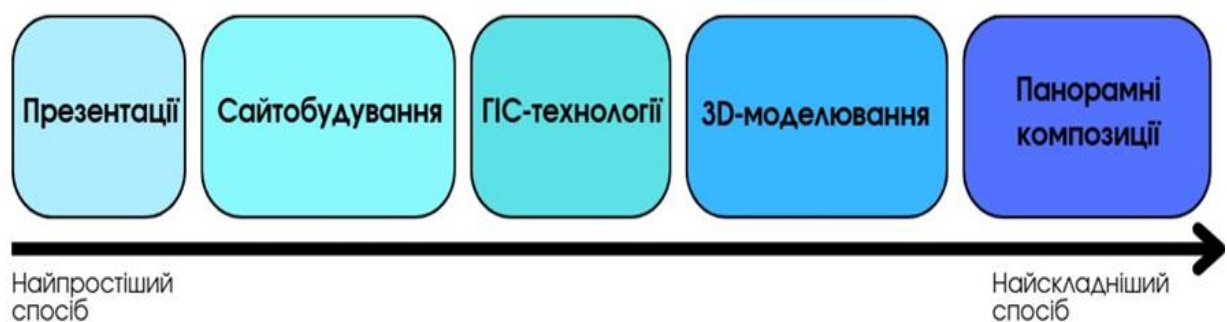

Рис 3.2. Види віртуальних екскурсій за способом створення

Найпростіші віртуальні екскурсії можна створювати використовуючи такі онлайн-сервіси, як Prezi, Canva, Crello (VistaCreate), Piktochart, Slides, Google Презентації. Усі вони мають безкоштовну версію, зрозумілий інтерфейс і багату бібліотеку зображень, діаграм, графіків і макетів. Також ці сервіси підтримують інтеграцію аудіо, відео, зображень і тексту, а також можливість експорту в графічних форматах JPG, GIF, TIFF. Навіть якщо інтерфейс програми англomовний, функція автоматичного перекладу Google забезпечує зручність використання українською.

Кожна з цих програм має свої характеристики при створенні віртуальної екскурсії, які ми розглянемо нижче.

Prezi – це веб-інструмент для створення презентацій. Він пропонує такі інструменти, як масштабування, музика та анімація для динамічного дизайну уроків. У програмі Prezi існує можливість одночасної роботи над презентацією декількох користувачів (командна робота).

Canva вирізняється значною кількістю дизайнерських шаблонів, шрифтів і форматів для віртуальних екскурсій.

Crello (нині відомий як VistaCreate) – це графічний онлайн-редактор для створення візуального контенту, який пропонує безкоштовний доступ до бібліотеки графічних шаблонів, музики, шрифтів, анімацій та 600 тисяч фотографій.

Piktochart, схожий на Canva, також підходить для створення інфографіки та анімованих іконок із можливістю розміщення за допомогою вставки коду презентації на сайті. Програма надає інструменти для додавання інтерактивних карт, діаграм, відео та гіперпосилань.

Slides – це набір сучасних інструментів для презентацій, доступних безпосередньо у вашому браузері. На відміну від традиційного програмного забезпечення для презентацій, тут не потрібно нічого завантажувати.

Застосування інструментів для створення сайтів дозволяє розробити мультимедійну, інтегровану програмно-інформаційну віртуальну екскурсію з гіпертекстовими посиланнями, ілюстраціями, а також звуковими та

відеоелементами. Завдяки гіпертекстовим переходам учні можуть переміщатися між фрагментами, що імітує реальну екскурсію. Крім того, за допомогою такої технології можна створювати інтерактивні карти. Такі конструктори сайтів, як Wix та Google Sites, дають змогу реалізувати ці завдання.

Досить дієвим інструментом при створенні тематичної віртуальної екскурсії є геоінформаційні системи (ГІС), зокрема програми, такі як Mapillary, Tour Builder, Historypin, Nearpod та Google Map. Застосування ГІС дозволяє створювати детальні інтерактивні карти та проводити глибокий географічний аналіз. Учні можуть вивчати структуру території, аналізувати зміни в географії та взаємодіяти з геодезичними даними. Це сприяє більш глибокому розумінню географічних об'єктів та їхнього впливу на навколишнє середовище (рис. 3.3).

Рис. 3.3. Геодезичні технології та геоінформаційні системи

Ресурс Mapillary дозволяє переглядати лінійні панорами вздовж доріг, річища річок, біля видатних пам'яток архітектури та інше. Будь який користувач

може не тільки здійснювати віртуальну подорож містами у різних куточках світу, а також додавати власні фото [50].

Серед основних переваг Mapillary можна назвати такі:

- на сьогодні у межах ресурсу зібрано понад 1 млрд 68 млн геокодованих світлин з високою роздільною здатністю, і їхня кількість постійно зростає;
- місцевість можна зображати у різних шарах, що дає можливість для порівняння світлин, топокарт, супутникових знімків однієї місцевості між собою;
- кожен зареєстрований користувач може додати свої світлини, доповнивши фотобанк ресурсу;
- платформою можна користуватися за допомогою мобільних додатків, які можна завантажити у Google Play та App Store.

Сервіс Tour Builder, який розроблено фахівцями компанії Google, призначений для створення віртуальних турів. Основними перевагами сервісу є такі:

- кожен зареєстрований користувач може створити свій фототур, слайди якого об'єднують текст, мультимедіа та картографічну прив'язку;
- усі об'єкти готового проекту відображаються стрічкою, їх можна переглядати у різній послідовності;
- ресурсом можна користуватися за допомогою мобільних додатків, які можна завантажити у Google Play та App Store;
- створений проєкт після завантаження KML-файлу можна вбудовувати для подальшого відображення у Google Earth.

За допомогою ресурсу Historypin можна здійснити віртуальну екскурсію не лише у просторі, а й у часі. Обравши певне місце на карті або вказавши його назву в рядку пошуку, можна переглянути, як виглядав об'єкт у різні роки та ознайомитись із різноманітною інформацією про нього (на ресурсі містяться численні світлини, відео-, аудіо- та текстові матеріали). Використовуючи цей ресурс на уроках географії, наприклад, можна запропонувати створити проєкти історичної реконструкції сучасних пам'яток, фототур сучасними містами, які ще

у минулому столітті були полями/лісами/пустелями або тур подорожування відомих мандрівників (рис. 3.4).

historypin^(beta)
from we are what we do

Рис. 3.4. Фрагмент ресурсу Historypin

Nearpod – це цифровий інструмент на основі вебсайту та застосунку, який дозволяє вчителям створювати навчальні ресурси на основі слайдів, інтерактивні для взаємодії учнів та навчання. Nearpod також може використовувати гейміфікацію інформації, щоб зробити навчання цікавішим та веселішим. Він також створений для ефективної роботи з багатьма вже існуючими інструментами, такими як Google Slides, Microsoft PowerPoint та YouTube. Вчителі можуть легко імпортувати медіафайли, щоб швидко та просто створити урок, використовуючи вже існуючі ресурси.

Використання віртуальної реальності також є хорошим доповненням, так як Nearpod працює з VR-гарнітурами, дозволяючи учням досліджувати місцевість, подібно до шкільної екскурсії, тільки без обмеження відстані.

Віртуальні екскурсії з використанням 3D-моделювання дозволяють учням створити цілісне уявлення про технологічний процес або об'єкт. Тривимірні моделі, розроблені за допомогою сучасних програм автоматизованого проєктування, забезпечують глибше розуміння матеріалу. Інструменти для створення простих 3D-об'єктів, таких як куби, кулі та циліндри, добре зарекомендували себе у використанні, наприклад, редактори Tinkercad та 3D Slash, які доступні як онлайн-сервіси.

Крім того, існує проєкт Mozaik, який містить вже готові 3D-моделі, що можна використовувати на уроках географії. В даній програмі достатня кількість методичних розробок, що урізноманітнюють навчання. Її можна використовувати на уроках, щоб спостерігати процес виверження вулкана в 3D форматі, рух літосферних плит, землетруси тощо (рис. 3.5).

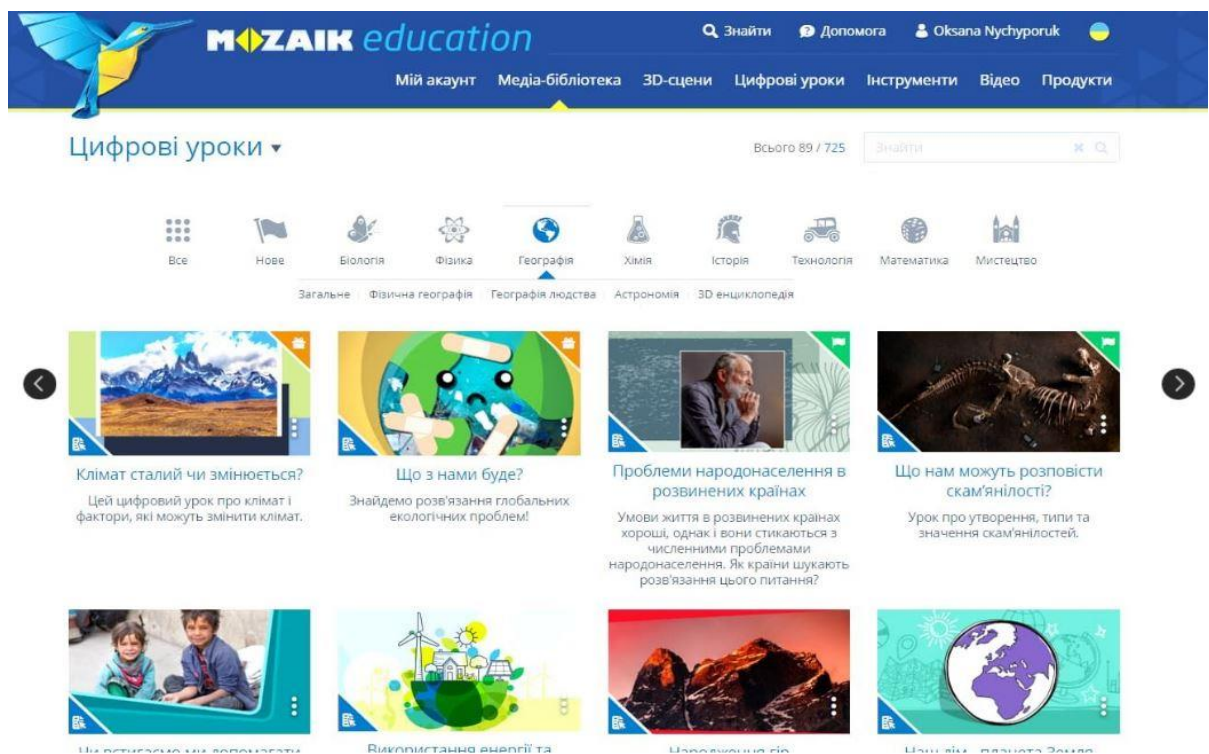

Рис. 3.5. Фрагменту сайту

Найскладнішим способом створення віртуальних екскурсій є використання панорамних композицій. Їх створюють шляхом об'єднання логічно пов'язаних фотознімків. Цей метод насамперед підходить для демонстрації туристичних об'єктів, готелів, навчальних закладів, кафе, місць подій, виставок тощо. Вчителям доступні такі безкоштовні онлайн-сервіси, як Image Composite Editor, Photo Gallery, Autostitch, Hugin, Dermandar та Google Photos [30, с. 41].

Існує велика кількість сучасних веб-сервісів для ознайомлення та створення віртуальних екскурсій. Зокрема, корисними є безкоштовні сервіси та програми від Google. Розглянемо кілька з них [24; 32]:

Google Earth дозволяє користувачам переглядати та взаємодіяти з тривимірною картою Землі, а також детально досліджувати різні частини світу, віртуально подорожуючи від одного місця до іншого.

Google Arts&Culture дає можливість здійснювати віртуальні тури музеями, ознайомлюватися з фізичною та контекстуальною інформацією про художні твори, а також створювати власні колекції. У рамках проекту можна переглядати рідкісні експонати з музейних архівів.

Google Expeditions пропонує віртуальні екскурсії та 360° тури. За допомогою смартфонів і спеціальних VR-окулярів учні можуть досліджувати історичні місця, пам'ятки культури та багато іншого. Ці матеріали для використання на уроках надаються безкоштовно, але тільки англійською мовою [40, с. 103].

Не менш цікавими і корисними є сервіси інших компаній, які також можна використовувати на уроках географії. Одним із них є *ThingLink* – сервіс, який дає змогу, шляхом додавання до зображень посилань на веб-сторінки, презентацій, фото та відео, перетворювати їх на інтерактивні об'єкти.

AirPano – один із найбільших ресурсів з 360° панорамами, що створюються за допомогою зйомки з повітря (за допомогою дронів,

вертольотів, повітряних куль та дирижаблів). За кількістю аерофотопанорам, художній і технічній якості світлин проєкту немає аналогів у світі.

360Cities – це галерея 3D-панорам з різних куточків світу. Платформа містить панорами неймовірного розміру та високої якості. Тут можна знайти найрізноманітніші панорами – від повітряних і підводних пейзажів до інтер'єрів популярних місць.

3.2. Методичні особливості реалізації віртуальних екскурсій

Підготовка будь-якої екскурсії повинна ґрунтуватися на основних принципах педагогіки, а саме на взаємозв'язку навчання та виховання, логічності викладу, послідовності і систематичності, ясності та доступності матеріалу, наочності та емоційності, а також на врахуванні вікових особливостей учнів. Також, вагому роль відіграє дидактична мета уроку.

Зокрема, на уроках засвоєння нових знань, більш доречно, щоб вчитель само організував віртуальну екскурсію, використовуючи при цьому вже готові тури, або власні розробки. Адже основна навчальна мета таких уроків – ознайомлення з новими фактами, поняттями та з'ясування їх суті.

Наприклад, під час вивчення теми «Як розвивалися знання про Землю» у курсі з географії в 6 класі, під час проведення віртуальної екскурсії до найцікавіших географічних об'єктів за допомогою віртуального глобуса «Планета Земля», вчитель може продемонструвати роботу цього сервісу та навчити користуватися ним самих учнів.

Під час уроків формування вмінь та навичок, основною метою вчителя є формування в учнів самостійного досвіду застосування вже набутих знань, умінь та навичок. Наприклад, у 7 класі при вивченні теми «Загальні відомості про Антарктиду» під час проведення віртуальної екскурсії з використанням 360° панорам українською станцією «Академік Вернадський», доречно

планувати її таким чином, аби учні самостійно ознайомилися з локацією завдяки завчасно підготовленими завданнями вчителя.

На уроках практичного застосування знань, умінь та навичок, рекомендовано, щоб учні створювали віртуальні екскурсії самостійно. Це сприяє розвитку універсальних компетентностей і може бути організовано через метод проєктів [2, с. 46]. Розробка екскурсії буде більш результативною, якщо її буде розробляти група учнів з 3-6 осіб. Для кожного учасника визначається конкретне завдання. Після того увесь матеріал об'єднується та коригується [40, с. 102].

Такі проєкти мають виражену практичну орієнтацію, а робота з їх створення проходить у декілька етапів [6, с.70].

На першому дослідницькому етапі проводиться аналіз різноманітних джерел інформації, акумуляція цифрової та статистичної бази дослідження, узагальнення отриманих даних на тему дослідження.

Другий етап – творчий. На цьому етапі створюються віртуальні екскурсії на основі накопиченого матеріалу за допомогою комп'ютера та прикладного програмного забезпечення.

Дуже важливим є третій демонстраційний етап. На цьому етапі відбувається презентування та захист роботи.

На уроках географії найчастіше використовуються такі типи віртуальних екскурсій: віртуальні екскурсії-презентації, віртуальні екскурсії-3D альбоми, віртуальні екскурсії-проекти та уроки у форматі відеоподорожей.

На сьогоднішній день в Internet-мережі існує значна кількість віртуальних турів – 3D альбомів, що поєднують візуальний контент із функціональністю тривимірного простору, дозволяючи користувачам «переміщатися» об'єктами, вивчаючи їх з різних ракурсів.

Процес організації та проведення навчальних віртуальних екскурсій включає три основні етапи: підготовчий етап, етап проведення та заключний етап підведення підсумків. На першому підготовчому етапі вчитель виконує такі завдання: [9; 25; 40]

- визначення мету та завдань віртуальної екскурсії;
- вибір тему екскурсії;
- збір літературних джерел, створення бібліографії і визначення інші джерела інформації;
- проєктування маршруту екскурсії;
- оцінка та дослідження екскурсійних об'єктів;
- написання тексту для віртуальної екскурсії;
- підготовка необхідних матеріалів для екскурсовода;
- вибір методів проведення віртуальної екскурсії;
- визначення завдань, які мають вирішити учні під час уроку;
- вибір формат звіту або наочного оформлення результатів екскурсії.

Етап безпосереднього проведення віртуальної екскурсії передбачає, насамперед, проведення вступної бесіди з учнями перед початком, під час якої уточнюються мета та завдання екскурсії, а також готуються маршрутні листи, на яких зазначені екскурсійні об'єкти.

Завершальний етап віртуальної екскурсії спрямовується на оцінювання досягнень учнів і здійснення контролю виконаної роботи. Він включає як відтворення отриманої інформації, так і створення продуктів, які можуть бути результатом як індивідуальної, так і групової діяльності.

Під час проведення цього етапу важливо надати учням можливість проаналізувати свою діяльність, оцінити якість виконаної роботи, обговорити вивчений матеріал, висловити власну думку щодо успіхів і недоліків, а також поділитися враженнями про роботу однокласників.

Також варто наприкінці запропонувати учням різноманітні завдання, завдяки яким віртуальна екскурсія буде ефективнішою та продуктивнішою. Також доречно створювати різноманітні інформаційні картки, щоденники, інтерактивні карти, використовуючи які учні матимуть змогу орієнтуватися в маршруті віртуальної екскурсії та фіксувати необхідну інформацію.

Враховуючи проблему обмеженості, а в деяких класах й відсутності екскурсій ми проаналізували модельні навчальну програми з географії 6-9

класів та навчальну програму з географії «Стандарт» 10-11 класів для того, щоб показати перелік можливих екскурсій за рахунок їх проведення у віртуальному форматі (табл 3.1.).

Таблиця 3.1

Можливі віртуальні екскурсії в навчальних програмах з географії 6- 11 класів*

Тема	Віртуальна екскурсія
6 клас	
Вступ	Віртуальна мандрівка з використанням веб- ресурсів («Google Earth», «Google maps» тощо) Віртуальна подорож одним із природничих музеї України/ світу
Як розвивалися знання про Землю	Здійснення онлайн-подорожі до найцікавіших географічних об'єктів за допомогою віртуального глобуса «Планета Земля»
План – надійний помічник орієнтування на місцевості	Побудова маршруту від власного будинку до школи в Google maps
Гідросфера	Віртуальна подорож річкою Віртуальна мандрівка «Глибинами океанів» (перегляд панорамних фото і відео)
7 клас	
Карти материків та океанів	Віртуальна подорож материками й океанами за допомогою цифрового глобусу Google Earth
Тектонічна будова, рельєф, корисні копалини	Віртуальна мандрівка в геологічне минуле Землі (сервіс Ancient Earth Globe)
Природні комплекси Землі	Віртуальна мандрівка «Підняття на Єверест: підготовка спорядження»
Африка	Спостереження (у зоопарку або за відеоматеріалами) за поведінкою тварин, що походять з Африки Спостереження (за відео-матеріалами) за наслідками негативного впливу стихійних явищ та господарської діяльності людини на природу та населення різних частин Африки
Південна Америка	Спостереження (у зоопарку або за відеоматеріалами) за поведінкою тварин, що походять з Південної Америки Спостереження (за відео-матеріалами) за наслідками негативного впливу стихійних явищ та господарської

	діяльності людини на природу та населення різних частин Південної Америки
Австралія	Спостереження (у зоопарку або за відеоматеріалами) за поведінкою тварин, що походять з Австралії Спостереження (за відео-матеріалами) за наслідками негативного впливу стихійних явищ та господарської діяльності людини на природу та населення різних частин Австралії
Загальні відомості про Антарктиду	Спостереження (за відеоматеріалами) за умовами роботи полярників в Антарктиді
Природа Антарктиди	Спостереження (за відеоматеріалами) за утворенням та переміщенням айсбергів способом життя тварин в Антарктиді
Північна Америка	Спостереження (у зоопарку або за відеоматеріалами) за поведінкою тварин, що походять з Північної Америки Спостереження (за відео-матеріалами) за наслідками негативного впливу стихійних явищ та господарської діяльності людини на природу та населення різних частин Північної Америки
Євразія	Спостереження (у зоопарку або за відеоматеріалами) за поведінкою тварин, що походять з Євразії Спостереження (за відео-матеріалами) за наслідками негативного впливу стихійних явищ та господарської діяльності людини на природу та населення різних частин Євразії
Океани полярних широт	Віртуальна мандрівка «Глибинами полярних океанів» (перегляд панорамних фото, відео)
Органічний світ та екологічні проблеми океанів	Спостереження (за відеоматеріалами) наслідків негативного впливу людини на природу Океану
8 клас	
Україна на картах світу, Європи	Прокладання маршруту за допомогою Google-maps, вираховування відстані, часу в дорозі Віртуальна екскурсія до географічного центру України, пам'ятника «Нульовий кілометр» в Одеській області тощо.
9 клас	
Просторова організація виробництв третинного сектора економіки	Віртуальна екскурсія в один з туристичних районів/кластерів

Америка	Віртуальна (використання картографічних онлайн-сервісів та онлайн-ресурсів) екскурсія одним з великих міст/ малих міст/ технопарків США Віртуальна екскурсія національними парками США
Європа	Віртуальна/реальна екскурсія на одне з підприємств в Україні з інноваційними технологіями виробництва

* Джерело: [33; 34]

Проводячи аналіз навчальних програм, ми змогли зробити висновок, що завдяки перевагам віртуальних екскурсій, є можливість урізноманітнити освітній процес. Представлена таблиця лише наочний приклад можливих екскурсій, будь-який учитель може самостійно змінювати, додавати віртуальні екскурсії для того, щоб учні під час уроку краще засвоювали інформацію.

Необхідно завжди враховувати потреби та актуальні питання, які цікавлять учнів, в залежності від їх віку та відповідно класу. Зокрема, для учнів 6-8 класів важливо пізнати та запам'ятати основні закономірності та закони фізичної та соціально-економічної географії, тому інформацію слід подавати з наочними прикладами та 3D-моделями.

Загалом, віртуальні екскурсії повинні відповідати сучасним освітнім тенденціям, нормативним вимогам і бути орієнтованими на індивідуальні потреби учнів. У ході їх проведення важливо сприяти розвитку соціально значущих якостей, особистісних цінностей, комунікативних компетентностей та предметних навичок здобувачів освіти. Таким чином, віртуальні екскурсії не лише доповнюють традиційні методи навчання, але й відкривають нові перспективи для сучасної географічної освіти.

ВИСНОВКИ

Екскурсії відіграють важливу роль в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти. Як особлива форма навчання, вони передбачають відвідування й безпосереднє спостереження за певним об'єктом, який досліджується, під керівництвом учителя. Така діяльність проводиться поза межами класу та має чітко виражений дослідницький характер. Навчальні екскурсії є однією з найяскравіших і найефективніших форм демонстрації навчального матеріалу.

Класифікація навчальних екскурсій охоплює досить широкий спектр різновидів. Вони поділяються залежно від зв'язку з освітніми програмами, змісту, тематики, обсягу, витрат часу, місця проведення, способу пересування, форм організації діяльності, підходів до організації сприйняття та методик взаємодії з екскурсійним об'єктом й іншими аспектами.

Навчальна екскурсія є однією з форм занять з учнями, що проводяться на природі чи у виробничих умовах. Процес організації навчальних екскурсій є доволі складним і потребує значної уваги з боку педагога. Для успішного проведення такого заходу необхідна ретельна підготовка. Загалом цей процес охоплює три ключові етапи: підготовчий, безпосереднє проведення екскурсії (польовий етап) і завершальний, який включає аналіз отриманих матеріалів та їх подальше застосування в освітньому процесі.

Екскурсійна робота з географії поділяється на дві основні категорії: екскурсії з фізичної (природничої) географії та екскурсії з соціально-економічної географії. Вони мають схожу структуру, проте відрізняються за об'єктами спостереження. Навчальні екскурсії, як обов'язкові форми роботи, передбачені навчальними програмами шкільного курсу географії, який вивчається у 6-9 класах закладів загальної середньої освіти. Проводячи екскурсію, необхідно завжди враховувати потреби та актуальні питання, які цікавлять учнів, в залежності від їх віку та відповідно класу

Сучасною та ефективною формою освітнього процесу, яка поєднує інтерактивність, легкий доступ і гнучкість, особливо актуальну в умовах воєнного стану та активної цифровізації є віртуальні екскурсії. Вони дають змогу компенсувати обмеження традиційних екскурсій, використовуючи панорамні зображення, 3D-моделі, аудіо- та відеоконтент. Такий підхід сприяє глибшому зануренню в матеріал і створенню зв'язку між навчанням та реальним світом.

Віртуальні екскурсії виступають ефективним інструментом для вивчення географічних, історичних і культурних об'єктів, сприяючи розвитку критичного мислення в учнів. Вони забезпечують доступ до унікальних освітніх ресурсів, що особливо важливо в умовах, коли проведення традиційних заходів обмежене.

У ході аналізу методик створення та організації таких екскурсій було встановлено їхню універсальність і здатність адаптуватися до потреб різних вікових груп учнів і навчальних цілей. Для досягнення максимального ефекту важливо дотримуватись визначених методичних рекомендацій, зокрема підготовки завдань, які допомагають закріпити отримані знання. Старші класи варто залучати до виконання більшої кількості самостійних та проектних робіт, тоді як для молодших краще акцентувати увагу на репродуктивних та творчих завданнях. Використання готових платформ або авторських турів дає можливість педагогам легко інтегрувати ці інструменти у навчальний процес, активізуючи інтерес учнів до географічного краєзнавства й інших дисциплін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабарицька В., Короткова А., Малиновська О. Екскурсознавство і музеєзнавство: навчальний посібник. 2-ге, перероб. і доп. Київ : Альтерпрес РА, 2012. 444 с.
2. Белікова О. В., Бессонова Н. М., Греул О. О. Віртуальні екскурсії як спосіб активізації пізнавальної діяльності освітніх мігрантів. *Міжпредметні зв'язки: збірник наукових праць*. 2021. №38. С. 41–58.
3. Бенедюк В. В. Методика навчання географії: Методичні матеріали. Луцьк: ПП Іванюк В. П., 2016. 56 с.
4. Борейко А. І., Борейко С. О. Екскурсія як засіб естетичного саморозвитку учнів. *Естетичне виховання дітей та молоді: теорія, практика, перспективи розвитку: збірник наукових праць* /за ред. О. А. Дубасенюк, Н. Г. Сидорчук. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. С. 311–316.
5. Бочко М., Бочко І. Методика проведення досліджень на місцевості. 6 клас. *Краєзнавство. Географія. Туризм*. 2014. №16. С. 13-25.
6. Браславська О. В., Ситник О. І. Гідрологічні дослідження в шкільній географічній освіті. *Вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія*. 2015. Випуск 738. С. 3-8.
7. Брижак Н. Ю. Краєзнавча та туристична робота. Курс лекцій для студентів педагогічного факультету, які навчаються на спеціальності «Початкова освіта»: Мукачево: МДУ, 2012. 116 с.
8. Варакута, О., Гавришок Б. Реалізація краєзнавчого принципу вивчення географії засобами навчальних екскурсій. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія*. 2023. №54(1). С. 200–209.
9. Васютіна Т. Дидактичні можливості музейної педагогіки та віртуальних екскурсій у навчанні молодших школярів. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 29 (1). С. 236-242.

10. Вербицький В. В. Еколого-натуралістична освіта в Україні: історія, проблеми, перспективи. Київ: СМП Аверс. 2003. 304 с.
11. Воловик Л. Розвиток пізнавального інтересу, інтелектуальних та творчих здібностей учнів у процесі навчальних екскурсій з географії. *Scientiaetsocietus*. 2022. № 2. С. 85-92.
12. Гапчук О. Особливості класифікації навчальних екскурсій з географії, що використовуються в процесі підготовки майбутніх вчителів. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2014. Вип. 43. С. 16-21.
13. Гільберт Т. Г., Паламарчук Л. Б., Географія : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Грамота, 2014. 239 с.
14. ГЕОГРАФІЯ 6 – 9 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Рекомендовано Міністерством освіти і науки України. 2022 р. URL: <https://mon.gov.ua>
15. Географія. 10–11 класи. Рівень стандарту Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. 2022. 25 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.geography-10-11-standart.pdf>.
16. Грибанова С. Екскурсії як метод підвищення культурно-професійного рівня учительства в Україні на початку ХХ ст. *Краєзнавство*. 2012. Вип. 3. С.103- 106.
17. Грицай Н. Б. Інноваційні навчальні технології у проведенні екскурсій з біології. *Наукові записки РДГУ*. 2016. Випуск 13 (56). Ч. II. С. 99-102.
18. Дзекунов А.М. Навчальна екскурсія в системі шкільної та позашкільної освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2014. № 8. С. 114-125.
19. Енциклопедичний словник-довідник туризму / упоряд. В. К. Федорченко. Київ : Видавничий дім Слово. 2006. 372 с
20. Іщук В. Формування національної свідомості учнів через експедиційне українознавство (на прикладі загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів №

- 21 м. Білої Церкви Київської області). *Освіта і управління*. 2012. № 2-3. С. 55-60.
21. Звєгінцева О. С. Еколого-естетичне виховання учнівської молоді у ході проведення екологічних екскурсій *Екологічний вісник Криворіжжя*. 2018. Вип. 3. С. 109-111.
 22. Зінченко В. А. Екскурсологія як туризмологічна наука. *Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія : філософські науки*. 2010. Вип.8. С.211-223.
 23. Келемець М., Поп С. Віртуальні екскурсії при змішаному вивченні географії у школі. *Географічні аспекти просторової організації території, суспільства та збалансованого природокористування : матеріали III Науково-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих вчених.*, 7-9 грудня 2022 р. Ужгород. 2022. С. 86–89.
 24. Кисельова О., Кондратьєва Л. ІТ-інструменти розробки віртуальних екскурсій. *Сучасні тенденції організаційно-методологічного забезпечення підготовки фахівців: проблеми та шляхи їх вирішення в умовах глобалізації та євроекономічної інтеграції : матеріали всеукраїнської науково-метод. Інтернет-конф. з проблем вищої освіти і науки*, 18 лист. 2019 р. Харків. 2019. С. 323–327.
 25. Коваленко О. В. Використання віртуальних екскурсій як сучасних форм організації навчального процесу. *Наук. журн. Інноваційна педагогіка*. Одеса. 2019. Т. 1. № 9. С. 94–97.
 26. Ковчин Н. А. Роль сучасного шкільного підручника з географії у формуванні системності знань школярів навч. посіб. Київ. 2011. С. 163-167.
 27. Копилець Є. В. Завдання з географії на Всеукраїнських зльотах юних туристів-краєзнавців. *Освітні й наукові виміри географії: Зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф.* Полтава: ТОВ «АСМ», 2016. С. 291-294.
 28. Кострова Л. О. Дитина та її успіх: як допомогти жити з відчуттям успішної людини? *Педагогічна майстерня*. 2012. №3. С. 22–24.

29. Кушнаренко Н. Г., Подибайло Н. Г. Підручник з географії як засіб організації та проведення краєзнавчих екскурсій. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Випуск 738. Чернівці. 2015. С. 82-89.
30. Лобова В., Лобов С., Лобов Є. Аналіз цифрових інструментів для створення віртуальних екскурсій в освітньому процесі коледжів. *Освіта. Інноватика. Практика*. 2023. Т. 11, № 5. С. 39–44.
31. Максимюк С. П. Педагогіка : Навчальний посібник. К.: Кондор, 2005. 667 с.
32. Малієнко Ю. Навчальні віртуальні екскурсії як шлях подолання освітніх втрат в умовах війни. *Музейна педагогіка в науковій освіті: освітні втрати в умовах війни : збірник матеріалів доповідей учасників Міжнар. круглого столу* (м. Київ, 8 червня 2023 р.). Київ : Національний центр «Мала академія наук України», 2023. С. 81–85.
33. Модельна навчальна програма «Географія. 6-9 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори Запотоцький С.П., Карпюк Г.І., Гладковський Р.В., Довгань А.І., Совенко В.В., Даценко Л.М., Назаренко Т.Г., Гільберг Т.Г., Савчук І.Г., Нікитчук А.В., Яценко В.С., Довгань Г.Д., Грома В.Д., Горовий О.В.). «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» Наказ Міністерства освіти і науки України від 12.07.2021 No 795 (у редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 11.04.2022 No 324). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetar.z.2022>.
34. Модельна навчальна програма «Географія. 6-9-ті класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. Кобернік С. Г., Коваленко Р. Р., Гільберг Т. Г., Даценко Л. М.). «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 12.07.2021 No 795) (у редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 09.02.2022 No 143). 67 с. URL:

- <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetar.z.2022/>
35. Навчальні програми з географії для загальноосвітніх навчальних закладів. 6-7 класи. Київ. 2014. 36 с.
 36. Непша О. В., Гришко С. В., Опашко Г. І., Рішко А. Р. Екскурсії як форма позаурочної роботи з вивчення географії свого краю. *Актуальні наукові дослідження в сучасному світі*. 2020. Вип. 11(67). Ч. 8. С.152–156.
 37. Олішевська Ю. А. Шкільне географічне краєзнавство : навчальний посібник. Київ. 2020. 175 с.
 38. Організація екскурсійної діяльності. Опорний конспект лекцій / О. О. Каролоп. Київ : Видавничий центр КНТЕУ. 2002. 50 с.
 39. Побидайло Н. Особливості реалізації краєзнавчого принципу в процесі екскурсій фізико-географічного спрямування. *Нова педагогічна думка*. 2017. № 4 (92). С. 8–9.
 40. Подліняєва О. О. Особливості використання сучасних медіа в освіті: віртуальна екскурсія. *Наук. журнал Фізико-математична освіта*. 2016. Вип. 4(10). С. 100–104.
 41. Покоłodна М. М. Організація екскурсійної діяльності : підручник. Харків. нац. ун-тміськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова. Харків : ХНУМГім. О. М. Бекетова. 2017. 180 с.
 42. Покоłodна М. М. Опорний конспект лекцій з дисциплін Екскурсознавство. Харків : ХНАМГ. 2007. 80 с.
 43. Поручинська І., Стельмашук Н., Скороход О. Використання віртуальних дошок в освітньому процесі. *Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів* : матеріали X Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції / за ред. Ю. М. Барського та В. Й. Лажніка, м. Луцьк, 15–16 травня 2025 р. Луцьк : ФОП Мажула Ю. М., 2025. С. 203–204.
 44. Семенова К. Віртуальна шкільна екскурсія як інноваційний вид туристично-екскурсійної діяльності в закладах загальної середньої

- освіти. Дидаскал : часопис : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю «Трансформації вищої педагогічної освіти: світовий і український контекст», (16–17 лист. 2021 р.) / Кафедра загальної педагогіки та андрагогіки ПНПУ імені В. Г. Короленка. Полтава, 2021. № 22. С. 95–98.
45. Топузов О. М., Самойленко В. М., Вішнікіна Л. П. Загальна методика навчання географії: підручник. Київ: ДНВП «Картографія», 2012. 512 с.
 46. Трефяк Я. Методика краєзнавчої роботи в школі. *Історія в школах України*. 2002. №1.
 47. Хлонь Н. В., Кмець А. М. Формування готовності майбутніх учителів біології та природознавства до проведення природничих екскурсій з учнями основної школи. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Сер. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2020. Вип. 76. С. 168–172.
 48. Червінська О., Андрійчук Т. Методика організації екскурсій під час вивчення курсів соціально-економічної географії. *Екологія та раціональне природокористування: освіта, наука і практика: зб. наук. праць*. 2023. С. 242–246.
 49. Червінська О., Андрійчук Т., Власенко Р., Вискушенко Д. Теоретичні та методичні основи проведення екскурсій під час вивчення географії у закладах загальної середньої освіти. *Освіта. Інноватика. Практика*. 2023. Том 11. № 9. С. 63–70.
 50. Чотири безкоштовні інструменти для створення віртуальних екскурсій. URL: <https://vseosvita.ua/c/news/post/6356>